

119410

LIMBĂ ȘI ISTORIE.

Material pentru conferința ținută la liceul din Năsăud
în 27 Februarie 1909

de

DR. NICOLAE DRĂGANU,
BCU Cluj / Central University Library Cluj
profesor.

Retipărire din „Transilvania“ organul Asociațiunii.

SIBIIU.

TIPARUL TIPOGRAFIEI ARHIDIECEZANE.

1909.

«O limbă nu este numai un complex de sunete, de forme, combinate și schimbate într'un fel sau altul; ea mai este semnul unui anumit chip de viață, expresiunea stărilor sufletești și de cultură determinate de împrejurări».¹ În graiu «se oglindește vorbitorul cu toate caracterele, care-l asemănă cu ceilalți vorbitori și-l deosebesc de dâșii», și «dacă vrei să-ți dai socoteală de un popor, cercetează limba lui ori — căci e tot una — principiile de schimbare ale limbii sale. Aceste principii îți vor descoperi părțile, pe care le are comune acest popor cu toți oamenii și cu natura întregă, dar îți vor arăta și părțile deosebitoare ale sale».²

Cercetările filologice așadară nu ne vor lămurii numai asupra trecutului unei limbi considerate din punct de vedere fiziologic, ca un complex de sunete și forme, asupra nuanțelor dialectale, subț care ni se prezintă pe unde se vorbește, ci și asupra părții psihologice a aceleia. Vom învăța viața sufletească a celor de altă dată și a noastră, starea socială și culturală din trecut și de acum, schimbările ivite cu timpul. «Din cuvintele, pe care le aveam altă dată sau le-am păstrat încă, din altele, pe care le-am primit mai târziu, ni se deslușește trecutul ori putem înțelege și judecă timpul de azi; singur un cuvânt uneori ne reinviează o lume întregă de odinioară și ne poate spune mai mult decât șiruri de însemnări istorice; și e destul să prindem din vorbirea de toate zilele câteva forme pentru ca să putem spune cum gândim și ce e cultura noastră».³

În privința aceasta sunt foarte caracteristice numele popoarelor, cari de celea mai multe ori s'au născut ori și-au căpătat alt înțeles din compararea defectelor unora cu calitățile celorlalte, din frământarea și lupta dintre clase și dorința celor mai de jos de a pătrunde într'o clasă socială mai ridicată.⁴ Tocmai de aceea în dezvoltarea semasiologică a acestor nume aflăm nu areori o bună parte din istoria popoarelor, cărora li-se dau. Cuvântul «latin» bunăoară, care la început numia pe cel din provincia Latium, unde s'a vorbit limba latină mai întâi, în evul mediu înseamnă, popoarele de origine romană și afară de aceea un popor ager, cu o cugetare ușoară și graiu elegant. Când s'a despărțit biserica creștină în răsăriteană și apusană, «latini» erau creștinii, cari au păstrat și mai de parte limba latină ca limbă a slujbei dumnezeiești și cari înaintea «răsăritenilor», mai ales a celor cari au fost influențați de învățăturile bogomi-

¹ Ov. Densușianu, *Limba noastră ca icoană a vieții culturale, Vieța nouă*, I. p. 533 și urm.

² Al. Philippide, *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii*, Iași 1894, pag. 276.

³ Ov. Densușianu, l. c.

⁴ Despre „*Conflictele de clase și de rase reflectate în limbă*“ a vorbit d-nul Ov. Densușianu la „Societatea Femeilor române“ din București în sara de 1/14 Februarie 1909. cf. ziarul „*Minerva*“ Nr. din 2/15 Februarie 1909.

lice și dedați la post nu numai fără carne, ci și fără lapte și ouă, treceau de «eretici» și «păgâni» sau «lăpădați de lege». În balada dobrogeană «Sava letinul» de pildă se spune, că

„Zinca un fecior însoară,
Boier Răducan îl chiamă,
Iancu Vodă mi-l cunună.
Dar fata de unde-o ia?
Chez din târg din Dobrogea
la fata *letinului*
Lui Sava păgânului,
Lui Sava *letin* bogat
Și de lege lăpădat
Și'n cruce nebotezat...»

(Burada, *O călătorie în Dobrogea*, 1880, p. 211.)

Ori: «Pasă-mi-te, că ești *letin*, de spurci Vinerea și Miercurea» (Jipescu, *Opincaru*, 1881, p. 152)¹

Aceeaș considerațiune religioasă a făcut ca numele Lituanilor sau Litenilor să ajungă în limba românească *liftă* spurcată, păgână și necredincioasă.²

Numele poporului «slav», care eră pașnic, supus și muncitor, ne-a lăsat în limbă «sclavul» sau robul.

N'avem decât să ne oprim puțin la numele poporului nostru, ca să ne convingem și mai bine despre adevărul spus mai sus.

Astăzi este în general admis, că *Românii se coboară din amestecul autohtonilor din ostul Europei, adecă al băștinașilor Iliri și Traci* (de cari au fost și Dacii și Moesii) *cu elemente din imperiul roman, cari, deși de seminții deosebite, se deprinseseră a vorbi limba latină a poporului de jos.*³ Nu eră nimic mai natural decât ca acești «Romani» ori «romanizați» să poarte numele urzitorilor împărăției cetății veșnice, să-și zică adecă «Români», cum e forma corectă după legile fonetice, sub cari s'a desvoltat limba noastră ori chiar «Români», forma literară, care încă e îndreptățită prin o tradiție de câteva veacuri, căci o găsim, de pildă, în epilogul traducerii românești a vechiului testament dela 1582 («Palia dela Orăștie») ⁴, doar li se cădeă cu mult mai pe drept decât Grecilor de astăzi ⁵ și Țiga-

¹ Lazar Șăineanu, *Incercare asupra semasiologiei române*, București, 1887, p. 237. — N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I. p. 191 și 222.

² Lazar Șăineanu, o. c. p. 235 și urm.

³ N. Iorga: *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, Valenii-de-munte, 1908, p. 1.

⁴ Gh. Adamescu, M. Dragomirescu, I. A. Rădulescu-Pogoneanu: *Literatura veche*, București, 1902, p. XLVIII.

⁵ «*Ρωμαῖοι*.

nilor,¹ dacă nu în altă privință, cel puțin pentru limba, care o vorbiau. Și în adevăr Românii nu s'au numit pe sine altcum niciodată decât: «Români», «Arumâni», «Armâni», «Rumeri» — nu trebuie să ne gândim la cei câțiva Istro-români, cari nici nu-și mai știu limba părintească. — Monumentele istorice însă și streinii întrebunțează pentru numirea poporului român cuvintele: «Vlachi» «Walach», «Blach», «Bloch», «oláh», etc. Țăranii români din Istria sau Rumerii — nume născut prin rotacism din Rumeni — sunt numiți, în batjocură, de vecinii lor Slavi *Cici*, *Ciribiri*, probabil după particularitatea graiului lor de a înlocui pe *n* intervocalic cu *r* și de a pronunța astfel și cuvintele simple, din cari le este compus acest nume.² Aceiași vecini îi mai numesc pe Românii istriani și *Cicerei*. Acest nume, a cărui explicare s'a cercat înzadar din partea câtorva, nu este după părerea d-lui Iorga decât ce e și *Țințari*, porecla dată Arumânilor de străinii, cari îi încunjură, alături de *Cuțovlahi* adecă «Valahi schiopi», cu care i-au botezat Grecii, și nu înseamnă altceva decât «Valahi de munte», deoarece acești locuitori ai munților și dealurilor își păstrează mersul neajutorat și pe șes și în orașe. Numele de *Țințari* așadară — fie de orice obârșie, slavă, grecească, turcească ori chiar românească — nu se rapoartă, după părerea D-Sale, nici decum la rostirea Macedo și Istro-românilor, cari schimbă pe *ž*, pe care nu-l cunosc nici Grecii, cu *ž*, ci este unul dintre numele enigmatice, cu cari locuitorii dela șes numesc pe cei dela munte, mai ales pe păstori, și de cari sunt pe lângă *Muntean* și *Pădurean* și cele de *Mocan*, *Moș* și *Huțul*.³ — Cea mai întrebunțată numire a poporului român la streinii e cea de «Vlach». Numele acesta, cu care se pare, că ne batjocoresc streinii, dacă știm ce însemnă, nu e tocmai așa supărător. Însemnând după Miklosich⁴ mai întâi «celt» și numai mai târziu «roman» la scriitorii germani și slavi, unde se ivește mai întâi, însemnează totdeauna «latin», «roman» în genere — derivă din o rădăcină germanică, care eră sinonimă cu «a stăpâni», «a domni». «Valachi» sunt numiți așadară stăpânitorii lumii, Romanii și urmașii lor. Slavii primind acest termen dela Germani l-au întrebunțat pentru a numi cu el pe Italiani, Francezi, Români. Ungurii luară dela Slavi această numire, pe care o prefăcură în «oláh» pentru Români și în «olasz» (pluralul celui de mai nainte) pentru Italiani. Mai târziu sub numele Walach, Blach, Bloch, Oláh — cu excepțiunea lui olasz al Ungurilor — se înțelege numai Romanul oriental, Românul. După ce s'a înturnat soarta și Latini, Romanii, respective cei de viță romanică au ajuns să fie cei asupriți sub jugul strein, numele de Rumân ca și cel de Walach deveni urgisit și batjocorit. Așa Saxonii numesc cu cuvântul Wall, Wealh, Waliscus robul și streinul. Nu e demult, când în Muntenia eră

¹ „Romi“.

² A. Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1888 p. 28—29. — Gh. Adamescu, M. Dragomirescu, și I. A. Rădulescu-Pogoneanu, o. c. p. 15. — N. Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 153.

³ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 153—155.

⁴ *Etym. Wörterb.* p. 393—394.

ruşine să te numeşti «Rumân», căci cuvântul acesta erà identic cu «clăcaş», «iobag», «vecinul» Moldovei.¹

E îndeobşte cunoscut, că expediţiunile Romanilor contra Dacilor nu au fost decât un episod al muncii îndelungate de romanizare a Europei orientale, care a început în secolul al III-lea a. Chr. şi care trebui să schimbe de tot fizionomia statelor aşezate între marea Adriatică şi Marea Neagră. Peninsula balcanică erà romanizată în cea mai mare parte, când au venit coloniştii lui Traian să se aşeze în Regiunile Carpaţilor. Iliria a fost cucerită în secolul al II-lea a Chr. şi a devenit provincie romană în jumătatea a doua a secolului I. după o rezistenţă îndelungată şi după războaie număroase începute în anul 228 a. Chr. Cu cucerirea acestui stat a fost făcut pasul cel dintâi spre romanizarea peninsulei balcanice, şi Romanii n'aveau decât să-şi continue şi mai departe cuceririle şi să-şi supună şi celelalte state din sudul Dunării înainte de ce s'ar fi îndreptat spre nord. Grecia şi Macedonia s'au împărtaşit de soarta Iliriei în anul 146 a. Chr.; Moesia a fost supusă în anul al 29-lea înainte de era noastră; Panonia a fost transformată în provincie romană în anul al 9-lea d. Chr. şi Tracia în al 46-lea.

În momentul, când cucerirea şi romanizarea Daciei, în 107 d. Chr., a încoronat munca de romanizare a provinciilor dunărene şi a întărit elementul, care mai târziu dădu naştere poporului român, limba latină erà vorbită dela Marea Adriatică până la Marea Neagră, dela Carpaţi până la Pind. Dacă Romanii, după cucerirea Iliriei, ar fi fost împinşi de împrejurări în contra Daciei înainte de a romaniza Moesia, Tracia şi Macedonia, poporul român n'ar mai există astăzi așa cum este. Partea aceea a lui, care se desvoltă în nordul Dunării ar fi fost împinsă spre vest, unde s'ar fi contopit în decursul veacurilor, în cel italian ori rheto-roman. De altă parte, dacă Romanii se opriau în cuceririle lor la Dunăre şi nu se stabiliau în Dacia şi Panonia, partea orientală a poporului roman şi a limbii latine vorbite de acela n'ar fi reprezentată astăzi decât prin un mic dialect analog celui arumân. Dacă poporul român şi limba română există astăzi cu cele trei, respective patru dialecte principale ale sale (daco-, istro-,

¹ Referitor la originea foarte controversată şi la variaţiunile numelui «Vlah» v. A. Fr. Laurian, *Tentamen criticum*, Viennae, 1840, p. XVII—XVIII. — T. Cipariu, *De nomine Valachorum gentili*, în *Annales gymn. Blasiensis* pro 1857. — M. Cogălniceanu, *Cronicele României*, Bucureşti, 1872, vol. I. p. 97, 112. — B. P. Haşdeu, *Istoria critică a Românilor*, Bucureşti, 1875, p. 28—43. — I. Lăzăriciu, *Istoria literaturii române*, Sibiu, 1884, p. 9—10. — Ar. Densusianu, *Istoria limbei şi literaturii române*, Iaşi, 1885, p. 29—32. — Dr. D. Magdu, *Originea cuvântului Valah*, Sibiu, 1901. — Dr. I. G. Sbierea, *Contribuiri pentru o istorie soşială cetăţanească, religioasă şi culturală literară a Românilor dela originea lor până în Iulie 1504*. Vol. I. Cernăuţ, 1906, p. 286—291. — Pentru desvoltarea semasiologică a cuvântului Rumân — rumân v. L a z ă r Ş a i n e a n u, o. c. p. 231—233. — N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II. p. 85 şi Dr. Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. Lateinisches Element. Heidelberg 1905. p. 132.

macedo- și megleno-român), trebuie să atribuim faptul acesta împrejurării, că limba latină era vorbită dela Carpați până la frontierele Greciei. Românii și limba română din nordul și sudul Dunării s'au susținut reciproc, și grație împrejurării acesteia, s'au putut constitui, forma, au putut rămânea și trăi în decursul evului mediu.¹

Toate luptele, toate frământările poporului roman, în urma cărora s'a zămislit poporul român în modul schițat mai sus, ni s'au păstrat minunat în limba acestuia, în terminii militari ai limbii românești. S'au întâlnit *oștile* (hōstis, -em) în frunte cu *flamuri* (flammūla, -am) pe *câmp* (campus, -um) deschis ori înaintea *cetăților* (civitas, -atem), ca să le *învingă* (vinco) și *cucerească* (*conquerire) sau *răpună* (reponere), s'au dat *lupte* (lucta, -am) și *bătăi* (batt[u] alia, -am) cu *arme* (arma, -am) de cele cari se țin în *teacă* (theca, -am) ori *arcuri* (arcus, -um), *săgeți* (sagitta, -am) *măciuci* (*matteuca) și *săcuri* (securis, -im); *ostașii*, cari aveau *coifuri* (*cūfea din cofea) pe cap și se *apărau* (apparare) cu *scuturile* (scutum), erau *pedestri* (pedester)² și + *călari* (caballarius, -a, -um) sau *călăreți* (*caballaricius, -a, -um), dacă se luptau *călare* (caballaris, -em) pe *cai* (caballus) cu *șea* (sella) și *cingă* (*cinga, -am) sau *chingă* (*clinga, -am), în cap cu *căpăstru* (capistrum) și îndreptați de *frâne* (frenum).³ Ostașii tineri și în putere se numeau *miri* (*mire* din nominativul lui miles, ca și *om* din homo, *jude* din judex, etc.)⁴ iar cei în vârstă ori cari și-au împlinit anii de slujbă *bătrâni* (betranus, -a, -um = clas. veteranus). — De sigur e de mirat, cum și-au schimbat înțelesul aceste două cuvinte. Miles în latinește însemnă «militar» «soldat», «cătăna», la noi însemnă pe «cel care se'nsoară» (sponsus); veteranus în latinește însemnă soldații înaintați în vârstă și cari și-au isprăvit anii

¹ Ov. Densușianu: *Histoire de la langue roumaine*, I. Paris, 1901. p. 3—6. — D. Onciul: *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor*, București, Socecu, 1902. cf. și «*Enciclopedia română*», III, Sibiu 1904, p. 795—802 și *Noua revistă română* a lui C. Rădulescu-Motru, p. 400—412, apoi *Din istoria României*, București, 1908, p. 3—13. — Gh. Adamescu, M. Dragomirescu și Rădulescu-Pogoneanu, o. c. p. VII—XII. — Dr. I. G. Sbiera, o. c. p. 46—48. cf. și N. Iorga: *Istoria Românilor*, Vălenii de munte, 1908, p. 7—23.

² Cuvânt întrebuițat în limba veche românească cu înțelesul de „zu Fuss“; astăzi încă se mai întrebuițează ici-colo, de pildă în ținutul Năsăudului, dar cu înțelesul de „slab“, „neputincios“. cf. Pușcariu o. c. p. 113.

³ Înșirarea făcută aici, precum și acelea, ce vor urmă de aici încolo, nu însemnă, că în limba latină vulgară, din care s'a dezvoltat, cu timpul, limba românească, ar fi fost numai atâtia termeni militari câți amintim acum. De bună seamă au fost cu mult mai mulți precum și de altă natură, dar limba noastră nu ni i-a păstrat decât pe aceștia, iar scopul nostru este, să facem un fel de istorie, mai ales culturală și socială, bazați numai pe ce avem în limbă. — Etimologiile latine de până aici, precum și acelea, de cari vom avea lipsă de aici încolo, sunt date după dicționarul etimologic al d-lui Dr. Sextil Pușcariu citat mai sus și după: I. A. Candrea — Ov. Densușianu: *Dicționarul etimologic al limbii române*. Elementele latine. Fasc. I—II, București, 1907.

⁴ P. Papahagi: *Notițe etimologice în Analele Academiei române*, XXIX, 1906—7, *Memoriile secțiunii literare*, p. 236 și urm.

de slujbă, la noi însemnă orice om în vârstă înaintată. Această schimbare de înțeles ne-o putem explica ușor însă, dacă ne gândim, că termenul *milităresc miles*, ca și *veteranus*, «s'a întrebuițat să însemne o stare, o vârstă, anume pe flăcăul ajuns în epoca de înșurătoare, epocă potrivită tocmai cu timpul, când cineva devenia apt pentru militarie, după cum și un soldat veteran corespunde vârstei înaintate a omului, anume bătrâneței, de unde apoi s'a ajuns a se identifica starea târzie de militar cu starea înaintată a vârstei omenești. Acest lucru se confirmă și prin înțelesurile terminilor de mire, întrebuițai în dialecte». «Obiceiurile de nuntă... au trebuit să contribuie și mai mult la cristalizarea termenului *miles* cu însemnarea de *mire*». «Este fapt că modul cum se face nunta la Români, în genere, înfățișează mai mult caracterul unei lupte, decât al unei nunți. Atât preliminările cât și modul împlinirii unei nunți la Români seamănă pe deplin cu lupta».¹

Dar Romanii voiau nu numai să cucerească, ci să-și și asigure țările cuprinse, sălbatica Dacie și vecina Moesie alăturate de Iliria romanizată deja, deci sigură de mai nainte. Iată de ce ținesc ei să pună temeliile trainice în aceste țări însăși *vieții romane*. Deschid *căi* (*callis*, -em) și *cărări* (*carraria*) prin *păduri* (*padulem* în loc de *paludem* din *palus*) și *munți* (*mons*, *mōntem*), fac *punți* (*pons*, *pōntem*) peste *râuri* (*ri[v]us*, -um) și *văi* (*vallis*, -em) și clădesc *cetăți* (*civitas*, -tatem) și *cetățui* de *veghe* (subst. postv. dela *veghez-vîg[î]lare*) și *adăpost* (*ad-depositum ori ad-appos(it)um*) în toate părțile primejduite. Ei știau, că nu pot desnaționaliza și atrage la neamul lor pe Greci, cari aveau o civilizație foarte veche și trăiau la o parte în regiunea de lângă Mare, rezervată parcă anume pentru dânșii; dar, din puținii Iliri rămași și mai departe cu caracter iliric, ai căror rămășițe sunt Albanzii de astăzi, din Tracii din sudul Dunării, cari în cea mai mare parte abia gustaseră din civilizație și din Tracii dacici, cari se întâlniră mai pe urmă cu civilizația romană, voiau să creeze un nou popor roman al Răsăritului. Pentru a face să înceteze vechea vieață de păstorie, de sate răslețe și de prădăciuni necurmăte, pentru a înfrână, învăța și deda pe barbari la o vieață, mai înaintată, la un nou fel de traiu și muncă, chemară din toată lumea *neguțători*², oameni deprinși a trăi în orașe, unde se *vând* (*vendere*) și

¹ P. Papahagi, l. c. — N'avem decât să luăm în mână descrierile nunții românești făcute de cei mai de samă folkloriști ai noștri ca să ne convingem despre acest adevăr. Întregă nunta, de când încep pregătirile și până se stârșește, înfățișează un războiu, în care *mirele* are locul de frunte. *Feciorii de'mpărat* (*imperator*), cei doisprezece călăreți, toți feciorii holtei, cu năfrâmi pe spate și pe umeri, șase înainte și șase după mire, colăcerul și stegarul, împușcăturile, cucerirea simulată a casei, unde locuște mireasa și care e închisă cu funii și lanțuri, ș. a. nu înfățișează oare caracterul unui războiu? — cf. S. Fl. Marian, *Nunta la Români*, București, 1890, p. 413—414 și E. Sevastos, *Nunta la Români*, București, 1889, p. 90—91.

² Cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I. Iassi, 1888, pag. 250—253.

cumpără (comparare) *negoațe* (negotium), al căror *preț* (prētium) se plătește în bani gata ori se face *schimb* (subt. postv. dela *schimb* = *ex-cambiare), dacă cumva nu se dau în *credință* (*credentia) sau pe *datorie* (dela *dator* = debitorius, debitor). Ca neguțătorii (*cărbunari*, ar. *cărnari*, ar. *cășari*, *lăptari*, *lânari*, *măcelari* ș. a.) să aibă cu ce să-și poarte negoțul întemeiază așezăminte de *împrumut* (in + promutuus, — a, -um). Pe lângă neguțătorii mai aduseră *măiestri* (magister) (*argintari*, *aurari*, *căldărari*, *cuțitari*, *dogari*, *fauri*, *fierari*, *pietrari*, *șelari*, *tâmplari* ș. a.) și *țărani* de aceia, cari știau *lucrà* (lucrarea) mai bine *pământul* (*paumentum = pavementum) împărțit în *locuri* (lōcus, -um) și-i așezară în *țările* (tērra) din sudul Dunării, dar mai ales în Dacia. Așa se întemeiară, de pildă în această din urmă țară, pe lângă multe sate dacice, ale căror nume se sfârșesc de obicei în *dava* (*Bregedava*, *Quimedava*, *Aiadeva*, *Itadeva*, *Cumudeva*, *Lederata* ș. a.¹ o mulțime de orașe ca: *Apulum*, *Napoca*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Tibiscum*, *Tsierna*, *Ad mediam* și altele. Între Mureș și cursul superior al Someșului, mai cu samă în valea «râului de aur», Arieșul (Aranyos), au început să exploateze bogatele mine dela *Ampelum*, *Alburnus* (Zlagna, Abrud și Roșia) și *Salinae* (Vințu de sus). Dovadă, că minieritul a fost o îndeletnicire plăcută Românilor, cari voiau să scoată foloase din sinul avutei Dacii, este mulțimea numelor de minerale păstrate în limba urmașilor din aceea țară, *aur* (aurum), *aramă* (*aramen din aeramen) *argint* (argentum), *fier* (fērrum) *marmură* (marmor, *-orem), *piatră* (pētra, -am), *cărbune* (*carbone (m) pentru carbo) *de piatră*, *plumb* (plumbum) și *sare* (sale pentru sal).² Ostașii legionari (legiunea a XIII-a *Gemina* a lucrat mai mult pentru civilizația și chiar împoporarea Daciei) erau așezați dealungul granițelor; țara întreagă eră acoperită de un șir de cetăți, de lagăre sau castre întărite, și în unele locuri se văd și astăzi valuri sau șanțuri, cari par a fi din timpul Romanilor. Lângă lagăre erau un fel de târguri; aici se așezau «bătrânii», veteranii cu timpul ca plugari, alcătuiind astfel *sate*³ nouă. Un sat sta la început numai din o familie; toți locuitorii lui erau fără deosebire rudenii, urmașii unui *străbun* (din *extra- bōnus, -a, -um), capul satului, acela, care statoriă hotarele și grija să rămână neatinsă. Dacă se uniau două ori mai multe sate, noul sat născut din unirea aceloră avea doi ori mai mulți bătrâni.⁴

¹ v. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 105. A. D. Xenopol, o. c. p. 182.

² A. D. Xenopol, o. c. p. 240—249.

³ Cuvântul *sat* este considerat de obicei de origine albaneză (Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M. I. 1870, II. 1879, în partea a doua p. 719. — Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine* p. 353, 355), dar se poate că împreună cu albanezul *fsat* să-și aibă obârșia într'un tip latin *satum* ori chiar *c[al]satum*, cum crede D-nul Const. C. Diculesscu în studiul *D-Sale despre Orig'nile limbii române* apărut în *Analele Academiei române*, XXIX, 1906—7, *Memoriile secțiunii literare* pag. 613. Cf. și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 199.

⁴ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. 199—200.

Acești *săteni* lucrători ai câmpului sau *țărani* își *arau* (arare), *grăpau* (din grappa¹ și *sămânau* (sămînare) *locurile* cu *grâu* (granum), *meiu* (mīlium), *orz* (hördeum) și *săcară* (secăle). Ovăsul deocamdată îl lăsară pentru ca să înceapă să-l samene din nou mai târziu după întâlnirea cu Slavii împreună cu alte *sămânțe* (* sementia, -am din sementis) ajunse la noi din locuri foarte depărtate. În luna lui *Măsălar* (dela mēsis, -em = *seceriș*) *secerău* (* sīcīlo, -are dela sīcīlis, -em = *secere*) *sămăntăturile* (sămînatura, -am), strângeau (stringere) *paiete* (palea) și *culegeau* (colligere) *spicele* (spicum și spica) și le *cărau* (* carrare dela carrum) în *arie* (area), unde le *treierău* (tribulare) și *vânturău* (ventūlo); *grăunțele* (granuncūlum trecute prin *ciur* (* cībrum disimilat, din cribrum) le puneau în *saci* (saccus, -um) și le așezau în *grânar* (granarium). Tot atunci ori ceva mai târziu începeau să *care* și *fânul* (fenum) de lipsă pentru *vite* (vita), *boi* (* bovus pentru bos), *cai* (caballus, -um) *capre* (capra, -am) *oi*, (ōvis, -em), *vaci* (vacca, -am) și aproape toate nuanțele lor, ca *vițel* (vītēllus, -um), *miel* (agnēllus, -um), *berbec* (berbex, -ecem = vervex) și celelalte, după ce l-au *uscat* (exsūcare) bine, *întorcându-l* (intōrquēre în loc de intōrquere cu *furca* (fūrca) de mai multe ori.

Pe lângă plugărit nu uită nici de cultura *viței* (vitea, -am din vitis) de *vie* (vinea), care le da, *săpată* (din sappa = *sapă*) de *vieri* (vinearius, -um) anume, + *aue* (uva, -am = ar. *auă*, mgl. *uă*), din cari *storceau* (extōrquēre în loc de extōrquere) singura beutură de samă a celor vechi, *vinul* (vinum) făcut din *must* (mūstum). Astfel se schimbă starea lucrurilor. În orașele cele nouă erau piețe, *tâmples* (tēmplum) sau *biserici* (basīlica), *băi* (poate balneum² și *județe* (jūdicium), unde *juzii* (jūdex) sau *judecătorii* împărțeau *dreptatea* (din drept = * dērectus, dīrectus) pe baza celor spuse de *marturi* (martur, -em, martyr, trecut din grecește în latina vulgară), pe cari îi *jurău* (jūrare)

Cu un cuvânt: «viața cetățenească și relațiunile se desvoltă; coloniștii cu o răbdare de fier, proprie poporului român, care știa să-și facă al său pământul vărsându-și asupra-i sudorile după ce mai întâi își vărsase sângele pentru dânsul, — deschid locuri de hrană, curăță pământul de rădăcini și-l fac bun pentru cultură și creșterea vitelor. Agricultură și cultura viei își iau sbor; industria se desvoltă prin asociațiuni, prin capitalul mișcător, prin întreprinderile de exploatațiune în comun a minelor metalice, a lemnului, a fabricatelor pentru trebuințele civile și militarești din ce în ce mai număroase. Bunul trai și gustul artistic se văd pretu-

¹ Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, fasc. 1—14, Bukarest, 1895—1909, pag. 697.

² Derivarea aceasta nemijlocit din latinește este foarte anevoioasă pentru *a*, care ni s'a păstrat în cuvântul *baie*, când trebuia să avem *bane, *bâne*, *bâie*. E mai probabil, că *baie* în înțelesul „Bad“ e vechiul slav *banja*, iar în înțelesul de „Bergwerk“ magiarul *bánya*, v. Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, p. 140. — Amintim, că Diez propusese etimologia *bajae*, *Bajae*. Cf. Cihac, o. c. I, p. 21.

tindeni în orașe: multe familii sărace, gășind aci un pământ roditor, mijloace de traiu îndestule, și aurul care făcea din Dacia o Californie, se înavușiră în curând. Cetățenii se întrec care mai de care să împodobească locuințele lor cu marmură și mosaicuri, cu picturi și bas-reliefuri și să înfrumusețeze orașul. Unul înalță o statuie, altul construiește o baie publică (nu era oraș, care să nu fi avut cel puțin o baie publică), altul un apeduct, altul o sală mare cu coloane, altul un templu. Marmure, sculpturi, ruine de palate și templuri, obiecte de podoabă în aur, argint și bronz, vase și lucruri prețioase găsite în Transilvania, Bănat și în România-mică, dovedesc, că a fost pe aci în epoca romană o vieață strălucită și o cultură destul de înaintată.»¹

În sate rămaseră neapărat și mai departe tot barbarii, al căror număr nu eră tocmai mare, căci neamul lor n'a fost nici când numărös, iar în luptele cu Romanii suferise mult.

Dupăce și atunci, ca și astăzi, târgurile se făceau de obicei la orașe, căci orășenii au mai multe de cumpărat, țărani barbari, cari mergeau la târg se întâlneau și aveau a face neconținut cu oameni ce vorbiau limba latină a poporului, cari, natural, o schimbau după limba, cu care erau deprinși de acasă, căci deși își ziceau toți *Romani*, fiindcă făceau parte din imperiul roman și, dela împăratul Caracalla încolo, erau și *cetățeni romani* oricare ar fi fost obârșia neamului lor, totuș numai foarte puțini erau Italieni, mulți erău din Asia ori din alte ținuturi romanizate. Așa învățară latinește Ilirii și tot așa Tracii supuși mai demult, precum și seminția dacică a lor supusă mai pe urmă, rostind limba latină după felul, cum erau deprinși a vorbi limba lor dacică, zicând de pildă *luptă* în loc de *lucta*, *opt* în loc de *octo*, *coapsă* în loc de *coxa*, *fripse* în loc de *frixe*, etc. ori chiar amestecând unele cuvinte de-ale lor, ca *barză*, *mazăre* ș. a. Astfel, mai târziu, când Sarmații, Vandalii, Goții pătrunseră în cuprinsul provinciilor orientale ale Romanilor, dupăce stătuseră și ei timp mai îndelungat la hotare și învățaseră ceva latinește, limba, în care se putea înțelege un neam cu celalalt a fost numai limba latină a poporului, așa cum o schimbaseră barbarii romanizați. Astfel începú a se alcătui poporul românesc și limba românească biruind limba, în care lumea se înțelegea mai ușor, deși a trebuit încă mult timp până când și-au ajuns amândouă forma definitivă.² Mai târziu tot așa s'au pierdut și alți străini, Slavi, Greci, Unguri și Sași, în sinul poporului nostru, și chiar și astăzi se mai întâmplă câteodată, că întâlnindu-se un Ungur cu vr'un Sas, ori un Sas din Sibiiu cu altul din Bistriță, încep să se înțeleagă românește.

¹ Gr. G. Tocilescu: *Manual de istoria Românilor*, București, 1900 p. 63 și urm. Referitor la organizarea Daciei, îndeletnicirile economice, construcțiunile și vieața morală și intelectuală a Daco-Romanilor din punct de vedere istoric v. mai pe larg la A. D. Xenopol, o. c. p. 206—267.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, p. 22.

La acești Romani și «romanizați» de obârșii foarte deosebite, cari în cea mai mare parte erau păgâni, străbătut «chiar din ciasul dintâi creștinismul venit din aceleași părți ale Asiei apropiate»¹, din cari au venit și unii din ei. «În creștinism ca și în limba latină vulgară, a obștii poporului, găsiră învingători și învinși, stăpânii noi și cei vechi ai acestor locuri aceea unitate sufletească ce corespundeă unității politice rezultate din cuprinderea în marginile aceleiași împărății, și trebuia să-i corăspundă pentru ca din cetățenii și supușii aceluiaș stat să se formeze pe încetul unul și acelaș popor, care e al nostru»². Dovadă despre vechimea creștinismului românesc, pe care nu l-am împrumutat nici decum dela popoare mai nouă în cultură decât noi, ca Bulgarii, și care a fost «unul din mijloacele, prin care s'a întemeiat poporul nostru al Românilor», ne este limba noastră.³ Religiuinea noastră se chiamă *lege* (lex, lēgem), încă de pe timpul, când statul hotără și în cele sufletești.⁴ *Credinciosul* (din credo) român se *închină* ([i]n]clinare) încă din veacurile cele dintâi ale creștinismului *atotputernicului Dumnezeu* (Dom [i] ne dēus) și fiului său, mântuitorului *Crest* (Crīstus), din care i-se derivă numele de *creștin* (Chrīstianus, -a, -um) — necredinciosul fiind *păgân* (paganus adecă «locuitor la sate», undă creștinismul a străbătut mai greu). «Sfântul» e slavon, dar numele multor sfinți ridicați mai presus de ceilalți creștini prin faptele lor bune și tăria în credință sunt de obârșie latină: *Sântion*, *Sânțion*, *Sânziana*, *Sânziene*, (*Cosânziana*)⁵ *Sântămăria*, *Sâmpietru*, *Sângeorz*, *Sânvăsiu*, *Sâmedru* *Sântoader*, *Sâmnicoară*, *Îndreiu*, ar. *Slăvineri*. Latin e și *ingerul* (angelus = gr. ἄγγελος) și *dracul* (draco = δράκων). În *sărbători* (dela sērvo), *Dumineca* (Domiņa sc. dies) la *Paști* (Paschae), *Ajun* (subst. postv. din [j]ejūnare), apoi la *Crăciun*⁶ și *Rusalii*⁷ — dar în privința originii acestor cuvinte mai este încă discuție — *șerbii* (sērvas, -um) Domnului se adunau în *biserică* (basilica), la *tâmples* (tēplum) și *altare* (altarium), se *închinau* și se *rugau* (rōgare) zicând *Tatăl nostru*, *Născătoarea*, mai târziu și alte *rugăciuni* (rogatio, onem), și făcându-și *cruce* (crūx, crucem), semnul credinței celei nouă, iar *preotul* (prebiter, —

¹ N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, p. 3.

² N. Iorga, *ibid.* pag. 5—6.

³ N. Iorga, *ibid.* pag. 6. v. și *Geschichte des rumänischen Volkes*, p. 43 și 223.

⁴ V. articolul «*Lege*» al lui Sextil Pușcariu în numărul jubilar al *Candelei* din Cernăuți, reprodus și în *Gazeta Transilvaniei* Nr. 156, și 157 din 1907. — Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești și-a vieții religioase a Românilor*, p. 6 și Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 192. — D-nul Șăineanu crede acest înțeles de influență slavonă (paleoslavul zakonŭ = lege), o. c. p. 77.

⁵ Compus poate din *Simziana* și din slav. *kosa* = coșită.

⁶ Dr. Sextil Pușcariu, o. c. p. 35. — Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 261—262. — N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 222. Cf. și *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, p. 7.

⁷ Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 361.

t [e] rum în loc de prăsbiter) sau *popa* — latinesc, după unii, ' după alții *slav*² le cetește din *Sânta Scriptură*, uneori *botează* (baptizare) și *cuminecă* (* *communicare* în loc de *communicare*). Slujba dumnezeiască nu eră încă destul de bine orânduită și alcătuită în acele timpuri, ca să ne fi putut lăsa numiri latinești. Strămoșii noștri însă erau și atunci tot așa de *cuvioși* (* *conveniosus*, -a, -um) ca și mai târziu și postiau ca să-și ispășească sufletul și să li-se *ierțe* (libertare) *păcatele* (*peccatum*); iată de ce soroacele postului, în care eră mare păcat să te *înfrupți* (dela *fructus*), ne sunt latinești: *câșlegi* (*caseum* — lîgat), *cârnelagă* și *cârnelégi* (*carnem* — lîgat), *păresimi* (qua [d] ra [g] esîma), *miezi* — *păresimi*, *lăsat* (dela *laxare*) *de sec* (*siccus*, -a, -um) și *de dulce* (*dūlcis*, -e).

Dar poporul nostru cunoaște încă din timpurile cele mai vechi și sfinți de aceia, cari în calendarul celor învățați n'au nici o însemnătate. Țăranul adevărat la orice împrejurare are lipsă de un patron, pe care voește să-l împăce și să și-l ademenească prin post și rugăciuni, formule și datini străvechi. De *foc* îl apără *Foca* (*Phokas*), de durere de cap *Antănăsiile* (din numele sfinților *Anton* și *Tănase*), de fulger *Sântilie* ori *Fulgerătoarele*, ș. a. Sfinte sunt și zilele, și nu arareori ajută pe țărani și păstori *Sfânta Luni*, *Miercuri*, *Vineri* ori *Duminecă*. Această considerațiune l-a îndemnat pe poporul românesc să-și cunoască cu cea mai mare preciziune Călindarul, al cărui nume latinesc l-a păstrat pentru a numi cea dintâi lună a anului, *Cărindar* (* *calendarus* sc. *mensis*). De aceea ne-a rămas *anul* (*annus*, -um), de aceea ne sunt latinești anutimpurile, *primăvara* (*primavera*), *vara* (*vera*, -am din *ver*), *toamna* (*autumnus*) și *iarna* (*hibernum* sc. *tempus*), cea mai mare parte din *luni* (luna, -am), fie că s'au păstrat numele vechi latinești (*Faur* sau *Făurar* < *Februarius* = *Februarius*, *Marț* sau *Mărțișor* < *Martius*, *Prier* < *Aprilis*, -em, *Maiu* < *Majus*, *Agust* < *Augustus*, -um = *Augustus*) ori s'au născocit nouă nume, poetice ori de altă natură (*Cărindar* < * *calendarus*, *Cuptor* = *Iulie*, *Cireșar* = *Iunie*, *Brumar* < * *Brumarius* sc. *mensis* = *Novembre*, *Brumărel* = *Octobre*, *Florar* = *Maiu*, *Indrea* < [*Sanct-*] *Andreas* = *Decembre*), *săptămâna* (*sēptimana*, -am), toate *zilele* (*dies*, -em) afară de una (*Luni* < *Lunis* în loc de *Lunae* [*dies*], *Marți* < *Martis* [*dies*], *Miercuri* < *Mērcurii* [*dies*], *Joi* < *Jōvis* [*dies*], *Vineri* < *Vēnēris* [*dies*] și *Duminecă* < *Domīnica* [*dies*]), chiar și *oara* (*hora*, -am) ca măsură (me[n]sura) a timpului (*tēmpus*).³

Actele cele mai însemnate din *vieața* (*vivus* + *itia*) omenească încă ne sunt latinești, dovadă, că poporul nostru a ținut foarte mult la

¹ Const. C. Diculescu, o. c. p. 593—594. — Cf. Tocilescu, o. c. p. 109. — N. Iorga, *Ist. bis. rom. și a vieții religioase a Românilor*, p. 7; A. D. Xenopol, o. c. p. 423; ș. a.

² Cihac, o. c. II. p. 277. — Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 262 și 361; ș. a.

³ Cf. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 224—225.

păstrarea neschimbată a lor. Românul, îndatăce i se *naște* (*nascere în loc de nasci) un băiat, *fiu* (filius,-um) sau *nat* (natus,-a,-um), îl *înfașă* ([*in-] fasciare) și-l *botează* românește, căci nu-și poate închipui Român, dar nici altfel de om cinstit decât *creștin*, îl *crește* (crescere) și-l *învață* (*[in] vitiare) toate, câte crede, că-i vor fi de folos pentru vieață, apoi îl *însoară* (*uxorare), dacă-i *fecior* (*fetiulus), ori, dacă-i *fată* (feta), o *mărită* (maritare). *Nunțile* (nuptiae) se fac după datina strămoșească. *Mirii* (miles) se duc la biserică încunjurați de neamuri și cunoscuți, *părinți* (parens,-entem) — *tată* (tata) și *mamă* (mamma,-am), — cari de acum înainte vor fi *cuscri* (consöcer,*consöcra), *frați* (frater) și *surori* (soror,-em) — *cumnații* (cognatus,-um) tinerilor însurăței, — *unchi* (*unc[ū]lus,-um din avunculus), și *mătușe* ămăta + suf. *ușă*, după unii însă e din psl. mati), *nepoți* (*nepotus,-um; nepota,-am) și *veri* (din *cusurin văr = consobrinus verus), la Arumâni chiar și *aușul* (avus,-um + suf. *uș*); acolo *nunii* (nonnus,-um; nonna,-am) sau *nănașii cunună* (coronare) pe *finii* (*filianus,-um dela filius), căroro ei le vor fi părinți sufletești, iar preotul îi binecuvântă dându-le să guste mierea strămoșească. De aici înainte ei vor fi *soț* (socius,-um) și *soață* (söcia,-am) sau *soție*, bărbat (barbatus,-a,-um) și *muiere* (mülier,-erem = -ërem) sau *femeie* (família,-am), părinții unuia vor fi *socrii* (*söcrus,-um în loc de söcer söcra,-am în loc de söcrus) celuilalt, iar mirele le va fi acestora *gînere* (gëner,-rum) și mireasa *noră* (*nöra din nörus în loc de nürus). Reîntorcându-se acasă *joacă* (*jöcare = jöcari) cu toții după *fluier*¹, *ceteră* (cithera,-am) sau *vioară* (*vivüla,-am dela vivus) și *bucin*
bucinum.

✓ Dupăce-și vor fi trăit zilele și li se va fi împlinit *soartea* (sors, sörtem), vor *muri* (*mörire în loc de möri), îi vor *boci* (dela vox, vocem) și le vor *astrucă* (*astrüicare) *osămintele* (ossamenta) acoperite cu *păioară* (palliola din pallium) în *mormânt* (monumentum sau monimentum) punându-le la cap o cruce, semn al credinții neclintite a *răposatului* (din repausare) în mântuitorul neamului omenesc și în vieața mai fericită de-apoi.

Cam aceasta eră starea socială și culturală a poporului, care eră să deie naștere poporului românesc, când începü a se mișcă dela Miează-noapte și dela răsărit șuvoiul popoarelor barbare. Mai întâi *Vandalii*, apoi *Goții* începüră să se ivească la hotarele provinciei Dacia, ba dela o vreme chiar să străbată într'ansa cu năvălirile lor. Împărăția romană nu putea să-i țină în loc. Dar spre perirea lor, în ciocnirile, cari le-au avut cu Romanii până ce s'au putut așeză, pentru un timp mai îndelungat, în ținuturile,

¹ Unii cred, că s'ar derivă din alb. fl'oere, fl'ojere, dar mai probabil este, că împreună cu vorba albaneză pornesc din acelaș izvor latin, Cf. Dr. Sextil Pușcariu, o. c. p. 54. P. Papahagi îl derivă din flüvialis, Diculescu din *flabilare, G. Pascu din *exfluilus (< fluo), iar Philipptide îl consideră de onomatopoeitic.

în cari putură pătrunde, ale acestora, Goții își perdură puterea de odinioară și astfel, când, în a doua jumătate a veacului al patrulea, încep a se mișca Hunii, ei sunt împrăștiați și goniți peste Dunăre, unde dispar. După Huni, cari se zice, că ar fi contribuit fără voia lor la întărirea elementului romanic din Dacia, ducând cu sine aici mulți robi din sudul Dunării¹, urmară *Slavii*, *Gepizii* și *Avarii*, acești din urmă fără să se oprească pentru totdeauna. Numai *Slavii* s'au revărsat mai statornic peste poporul românesc. Străcurarea Slavilor între Români se începe tocmai în vremea, când neamul nostru începea a se alcătui ca popor, în veacul al VI-lea. Oameni pacinici, cari trăiau din prăsirea vitelor, din lucrarea pământului, grădinarit și pescuit, ei se opriau bucuroși pe lângă țărnișii apelor, cărora le dădeau nume nouă în limba lor. Numai pentru *Prut*, *Siret* și *Murăș*² ni s'au păstrat numele vechi, cum fuseseră puse de Sciți; și până astăzi cele mai multe râuri și cei mai mulți din munții noștri poartă nume slave. Stăteau în grupe de sate amestecate printre satele românești; în fruntea acestora sta câte un bătrân din vre-o familie nobilă, căruia-i ziceau *cnez* (psl. kn e z i) ori *jupan* (psl. ž u p a n ũ), nume, cari ne-au rămas și nouă cu înțelesul mult-puțin schimbat. Călăuzul lor în războiu și în căutarea după pradă și răsbunare se numia *voevod* (psl. vojevoda = belli dux), iar ei înșiși între astfel de împrejurări *voinici* (psl. vojniki = miles).

Pe timpul năvălirilor barbare poporul nostru fiind silit să caute în fundul munților adăpost împotriva potopului, ce-l amenința cu pierire, a pierdut foarte mult din bunăstarea și cultura sa.

Orașele căzură foarte repede în sărăcie, iar împărații nu-și prea dădeau osteneala, lasă că nici nu prea puteau, să le ridice zidurile din nou. Drumurile nu mai erau sigure. *Vieața orășenească*, care strălucise abia o sută cincizeci de ani, dispărea văzând cu ochii — mai ales, că izvoarele de bogăție secaseră în parte — și nu trebuî mult până ce încetă cu totul. Au rămas însă satele cele vechi ale barbarilor și altele nouă întemeiate pe urmă și după chipul celor de mai înainte.

În satele acelea trăiau acuma de-avalma urmașii vechilor barbari și târgoveții mai săraci goniți din orașe, pe când bogății fugiră retrăgându-se pe măsură ce se retrăgeau și oștile în sudul Dunării.³ Iată de ce, dacă băgăm de samă la cuvintele latine, cari ne-au rămas în limbă, vedem, că lipsesc dintre ele mai cu samă acelea, cari se raportau la o cultură mai înaintată.

Nu se reoglindesc în limba noastră nici terminii privitori la artă, știință și literatură, nici aceia, cari amintesc organizațiunea politică, oficiile înalte din secolii din urmă ai domniei romane în ținuturile locuite de Români. «Vieața aristocratică, vieața orășenească, cu toate ideile, pe cari le implică, n'au lăsat nici o urmă în fondul latin al graiului nostru. Pentru noțiunea

¹ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, p. 61—62.; *Istoria Românilor*, p. 25.

² N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, p. 122; *Istoria Românilor*, p. 26.

³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, pag. 23—24 și 26.

de «oraș» nu avem cuvânt latin; am păstrat, e adevărat pe *civitas*, care în latinitatea târzie ajunsese să înlocuiască pe *urbis*, dar *cetate* are mai mult, și așa l-a avut în vechime, înțelesul de «loc întărit», pe când în celelalte limbi romanice (ital. *città*, franc. și mai ales vechiul francez *cit *, etc.) vedem bine conservată accepțiunea latină. Și chiar înțelesul pe care l-a primit *civitas* la noi nu e semnificativ, nu ne arată vieța noastră nesigură de altă dată, reducerea orașelor, *civitates*, latine la câteva ziduri de apărare împotriva năvălitorilor? Pentru locuință, cuvintele latine ne arată aceeaș întoarcere la traiu mai simplu: am păstrat pe *casa*, care în latinește însemnă «căsuță, colibă», dar am pierdut pe *palatium* (*palat* este neologism); dacă nu trebuie să ne mirăm, că nu s'au transmis *atrium* sau *triclinium*, lipsa lui *coquina* sau *camera* ne spune mai mult.¹ Nu ne-a rămas nici *aedes*.

În casă, care are *ferești* (fenestra,-am) și *coperemânt* (cooperimentum), intri pe o *ușă* (ustia,-* am dela *ustium* în loc de *ostium*) — în dosul ei nu lipsește nicicând *mătura* (metula) de lipsă la *dereticat* (*directicare), — care se poate *închide* ([in]claudere) cu *cheia* (clavis,-em), după ce treci prin *tindă* (*tenda,-am dela *tendere*), în care ajungi suindu-te pe niște *trepte* (tra(j)ecta,-am dela *trajicere-trec*) din *curte* (*curtis,-em,-clas. co(h)ors, co(h)ortem), unde aproape de *poartă* (p rta) dai cu ochii de o *fântână* (fontana) sau *puț* (p teus), de unde scot *apă* (aqua) pentru *oameni* și pentru *vite*. Cei mai cu stare au pe lângă casă și alte *încăperi* (dela *capio*), ca *bucătărie*, *grânar* și *celar* (cellarium).

În lăuntru al casei aflăm lucruri puține și simple: o *masă* (mesa din *mensa*) acoperită cu o *măsușă* sau *măsușe (me[n]salis,-em) mai mult ori mai puțin *curată* (curatus ori colatus,-a,-um), lângă ea câteva *scaune* (scamnum). Pe un *ciu* (cuneus) ori *cuier* se află un *ștergar* sau *ștergură* — și *mănuștergură* — (dela *extergo*) pentru curățirea *mănilor* (manus) și a *vaselor* (vasum) înainte și după *măncare* (manducare ori *mandicare), *prânz* (prandium) ori *cină* (cena), pe altul e un *curpător* (*cr patorium ori *copertorium din *coopero*),² după o grindă o *frigare* (*frigalis,-em dela *frigo*) și o *cucurbetă* (cucurbita,-am).

Bucatele (*buccata,-am) erau pregătite țărănește, *fierte* (dela *fervo*) la *focul* aprins cu *iasca* (esca,-am), în care a sărit o *schinteie* (scintilla,-am) din *piatra* (p tra -am) atinsă de *amnar* (manuarium, mai puțin probabil igniarium), *fripte* (frigere) pe *frigar*, *grătar* (*gratalis,-em pentru *cratalis din *cratis*) și *cărbuni* (carbo -onem) ori *coapte* (dela *coquo*) în *cuptor* (*coctorium) din *lapte* (*lacte(m) din lac), *carne* (*carne(m) pentru caro) sau *p ță* (petia,-am), *fărină* sau

¹ O. Densușianu, *Limba noastră ca icoană a vieții culturale în „Vieța nouă“* l. c. *Cameră* e și el un cuvânt nou, iar *cămară* după cei mai mulți e de obârșie străină.

² *Convorbiri literare*, XLII, pag. 91—92.

făină (farina) *măcinată* (*machinare în loc de machinari) în *moară* (măla, -am), *miere* (*mele(m) din mel), *unt* (unctum), *untdelemn*, *untură* (unctura, -am), *unsoare*, *spumă* (spuma -am), *groștior* (din *gros* = *grössus*, -a, -um) *zer* (poate serum) și *apă*, la cari se mai adaug și *legume* (legumen) ca *aiu* (alium) sau *usturoiu*, *ceapă* (caepa, -am), ar. *fauă* (faba, -am), *linte* (lens, lentem) ori *mazăre*, cum îi ziceau barbarii băștinași, *curechiu* (colic[u]lus, -um = cauliculus) și *ridich* (*radic[u]la, -am).

Cele mai dese mâncări le erau: *pânea* (panis, -em) coaptă din *aluatul frământat* (fermentare în *albie* (alveus: sau *căpistere* (capisterium), *turta* (tūrta, -am) sau *coca*, *lăpturile* — *caș* (caseus, -um) făcut cu *chiag* (*clagum din coagulum), *corastă* (*colastra din colostrum), *groștior*, *unt* și celelalte, — cum eră și natural la un popor, care acum în cea mai mare parte trăie din păstorit, după ce a fost silit să se ascundă dinaintea barbarilor în munți, apoi *cârnațul* (*carnaceum), *tocana* (dela *tocco), *meiul* (mīlium), *părincul* (panicum), *pășatul* (pe[n]satum), *papa* (pappa, -am), *moarea* (mūria, -am), *mujdaiul* (mustum de alio), ar. *purintă* (polenta, -am) și poate și *zama* (zema din gr. ζέμα)¹ cu *tăieței* (dela taiu = taliare). La *ospete* (hōspitium) — Românii totdeauna au fost bucuroși la *oaspeți* (hōspes, hōspitem) — pe lângă *friptură* (frictura, am) mai făceau și *copturi* (coctura, am) și *plăcinte* (placenta, -am).

Pe lângă acestea mâncau tot felul de *poame* (poma, -*am), ale căror nume mai toate sunt latinești. Dacă se *săturau* (saturare) și le eră *sete* (sītis, -em) *beau* (bibere) apă *rece* (recens), mai rar *must* (mustum) și *vin* (vinum). Ca să nu le fie *foame* (fames) pe drum, să nu *flămânzească* (probabil dela fames ori flamma) sau *ajune* ([j]ejunare) de silă, își luau merinde (merēnda, -am).

Vasele, în cari își țineau și ferbeau bucatele și al căror loc e parte în casă, parte în tindă — uneori chiar și sub *scară* (scala, -am) ori pe vre-o *scândură* (scandula, -am) — erau încă foarte primitive, dar potrivite vieții de păstori și țărani a acelora, cari le întrebuițau și cari le făceau singuri: câteva *oale* (olla, -am), *ulcele* și *linguri* (līngūla), o *albie* sau *căpistere*, un *cuțit* (*acutitus ori *cotitus, -um), o *cupă* (cūppa, -am) de *măsurat* (me[n]surare), o *piuă* (*pilla din *pilula, dim. lui pila) de *pisat* (pi[n]sare), o *cadă* (cada, -am), o *bute* (buttis, -em), o *căldare* (caldaria, -am), niște *găleți* (galetta -am), un *cauc* (caucus, -um), o *curcubetă* (curcubita, -am), o *cățue* (*cuatia din cyathus, -um), și o *ciutură* (*cytola, -am).

Nici celelalte instrumente, cari le mai aflăm în casă ori pe lângă casă nu ne arată un grad mai înalt de viață socială, ci ne dovedesc, că am trăit o viață simplă de păstori și țărani — ceea ce se vede și din nu-

¹ O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, p. 202.

mele de arbori, plante și animale, cari mai toate sunt latinești — și că afară de *pământ* și *turme* (tūrma, -am) singurele izvoare de traiu ne erau cel mult *pescuitul* (dela *pește* = pīscis, -em) și *vânatul* (venatus, -um dela *venare).

Ca mărturie a celor ce am spus am mai putea lua terminii privitori la *îmbrăcăminte* (dela *im-bracare). *Veșmintele* (vestimentum) sau *bracele* (braca) încă și le făceau singuri *cosându-le* (cosere = consuere) cu *acul* (acus, -um), în care băgau *ață* (acia) și pe care îl împingeau cu *degetarul* (dīgitalē), din *pănură* (*pannūla) de *lână* (lana) ori *pânză* (*pandia dela pandere) de *cânepă* (*canēpa, -am) și *în* (linum), uneori, și poate mai târziu, chiar și de *bumbac* (*bombacum în loc de bombax, -acem) și *mătasă* (mētaxa sau mātaxa).¹ Pânza și pânura o *țeseau* (tēxere) în *teară* (tela, -am) din *urzeala* (dela *urzesc* = ordire) trecută prin *ițe* (licium, licia) și *bătătura* (dela *bat* = battere în loc de batuere) sau *trama* (trama, -am) bătută cu *spata* (spatha, -am), o întindeau cu *tindeica* (*tindechea* = tendic [ū] la, -am), o măsurau cu *cotul* (cūbītum), *palma* (palma, -am), cu *latul* (latus, -a, -um) mâinii și cu *degetul* (dīgītus, -um), întocmai cum măsurau locul de pildă cu *piciorul* (*peciōlus, sau petiōlus, -um) sau *urma* (orma probabil din gr. ὄρη), și o *tăiau* (taliare) cu *foarfecelē* (*forfice [m] din forfex). *Firul* (fīlum) de ață îl *torceau* (torquere) cu *fusul* (fusus, -um) din *fuiorul* (*fōlliōlus, -um) legat în *caier* (poate *carium din carere) pe *furcă* (fūrca, -am). Firele toarse sau *tortul* îl *rășchiau* (*rasclare, *ras [i] c [ū] lare din rasclum = rastrum) pe *rășchitor*, iar după aceea îl *depânau* (*depanare din panus) sau *d-părau* (depilare) făcându-l *ghem* (*glēmus, -um în loc de glomus, -um). Așa-și făceau ei *călțămintele* (calceamentum), *călțunii* (calceo, -onem), *cămeșile* (camīsia, -am) cu *mâneci* (manīca, -am), *guler* (collarium² ori collulum sau collillum³ și *nasturi* (*nastulum, *nasclum din nassa, după unii din it. nastro venit pe cale comercială), *bracele* în înțelesul mai strâns și mai original de «izmene», *brăcirile* (bracile), *brăcinile* (*bracina, -am), *brăciile* (*bracina, -am), *cingătorile* (dela cingere), *cureaua* (corrīgia, -am ori *cōrella din corium), *iia* (linea, -am) încrețită în *cute* (cutis, -em), *fașele* (fascia, -am), *frânghiile* (fimbria, -am), *sudariul (sudarium), *balțul* (balteus, -um), *pieptarele* (dela *piept* = pēctus), *ițarii* (din licium) și chiar și *căciulele* (*catteula, -am) sau *pălăriile* (*pilearia din pileus,⁴ după Șăineanu disimilat din *părărie, derivat din păr).

¹ A. Philippide, *Istoria limbii române. I. Principii de limbă*, p. 254. — Dar este mai de crezut, că aceste două materii din urmă, cari presupun anumită măsură de lux, ni le-au dat neamurile streine, cu cari ne-am întâlnit mai târziu. Cf. *Cihac*, o. c. II. p. 33; I. p. 160 și II. p. 674.

² H. Tiktin, o. c. p. 707.

³ Const. C. Diculescu, o. c. p. 633 și 656, după alții din ung. gallér.

⁴ *Cihac*, o. c. I. p. 190.

Aşa eră traiul poporului românesc, simplu, fără pretenții mai înalte, potrivit cu firea sa așezată, care dorește numai să fie șlobodă, să iasă afară la *lume* (lumen), să guste aer proaspăt în mijlocul naturii înverzite și subt cerul înstelat. Nici nu petrecea el mult în casă; aceasta nu și-o clădiă decât pentru nopțile reci din timpul *fur-unilor* (fortuna, -am), ploilor (pluvia, -am) îndelungate și al iernii, și atunci se *culcă* (collocare) și *durmiă* (dormire) sus pe *cuptorul* călduț, căci *pat* (παιον) și-a făcut numai mai târziu, după întâlnirea cu Grecii. Se culcă curând, îndatăce se'ntorcea dela câmp și cină. De aceea nici nu-i prea trebuia *lumină* (*lumina, -am din lumen), și dacă totuș câteodată avea nevoie de ea, se îndestulă cu *strălucirea* unui *tăciune* (titio, -onem), cu un *muc* (mucus, -um) de *luminare* (luminare ori lumina de *ceară* (cera, -am) ori de *său* (sebum), cu o *fach/ije* (pron. și *face* = fac[ũ]la, -am) din coajă de mesteacăn ori o *zadă* (daeda, -am) de brad sau *pin* căci *toarțele* (torc[ũ]la, -am) le întrebuițā numai la munți și înmormântări.

Numai cei mai cu *stare*, cei mai *avuți*, și dacă le mergea bine de tot, se *îmbuibau* (*im-bubiare dela *bubia*) și se *îngânfau* (gonflare în loc de conflare); unii din ei adevă începeau a se *spăla* (*ex-pellavare) cu *săpun* (sapo, -onem, după unii e din sl. *sapunŭ* ori ung. *szappan*), ca să fie mai *frumoși* (formosus, -a, -um) și mai *mândri* (mundulus, -a, -um),¹ femeile lor se găteau cu *inele* (anellus, -um), *mărgele* (margella, -am), *brățări* (brachiale), *cercei* (circellus, -um) și *bete* (*bitta, -am = vitta) *vărgate* (virgatus, -a, -um) cu deosebite colori, iar bărbații se *rădeau* (radere) pe *barbă* (barba, -am), își *tundeau* (tondere) *părul* (pilus, -um) și își *tușinau* (dela *tușune ori *tușină = to[n]sio, -onem) *mustețele* (müstacia = gr. *μύσταξ*).

Cu toată simplitatea traiului, țaranului român nu i-a lipsit nici când viața sufletească, deși nu ni s'au păstrat date despre ea în nici o carte, fie bună ori rea. Tot ce știm despre această parte a vieții lui, ne spune limba. Are *creier* (c[e]rebĕllum) și *minte*, mĕntem din mens), ca să *cugete* (cogitare) și dacă e *cuminte* și *înțelept* să *înțeleagă* (intelligĕre), *priceapă* (percipĕre) și *cunoască* (*connosĕre = cognosĕre) ce e *bine* și ce e *rău*, și *gură* (gŭla, -am), ca să-și *spună* (exponĕre) prin *cuvinte* (convĕntum) sau *vorbe* (vĕrbum?² *pășurile* (pe[n]sum). Când din voia *sortii* (sors, sĕrtem) i s'a întâmplat vr'o *plăcere* (placere) sau *bucurie* (din bucculare³ e *ferice* (felix, — icem) și se *desfătează* (*dis — fatare) turnându-și *fericirea* în *viersuri* (vĕrsus, -um) și făcând să răsune locul, casa, codri și câmpiile de un *cântec* (canticum) vesel. Dacă e *trist* (tristus, — a, -um), *supărat* (dela sŭpĕrare) și *sufere* (suffer -*ire) își *alină* (allĕnare) *dorul* (dolus, -um)

¹ G. Pascu, *Vieța românească*, III. p. 148.

² Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 74.

³ P. Papahagi, o. c. p. 211—212; cei mai mulți îl cred albanez (bucuronî, bukure, bucuri).

și *durerea* îngânând strămoșasca *doină* (fie tracică sau dacicul daina, după părerea nemuritorului B. P. Hașdeu, fie latină — *dolium* — ina —, după părerea D-lui A. Philippide,¹ căci mai puțin probabil e, că e slavă, după cum crede Cihac)², care cuprinde în sine tot ce a *simțit* și *simte* (sentire) poporul, de pe ale cărui buze răsună după un preludiv *duios* (* *doleosus*, -a, -um ori * *doliosus*, -a, -um din *dolium*) cântat din *fluer* ori dintr'o «*frunză verde*» — instrumentul, cătră care se îndreaptă cântărețul la începutul *viersului*, — *suferințele* din trecut, «visurile neîmplinite», «durerile, de care moare», *dorințele* și nădejdea de mai bine³. Despre întâmplările istorice, faptele mărețe și luptele sale cu dușmanii și cu soarta ne spune Românul în *cântecele* sale *bătrânești* și haiducești. Pe cei morți îi plânge în *bocete* (dela *boace* = * *box*, * *bocem* în loc de *vox*), iar pe Mântuitorul îl așteaptă cu *cântece de stea*. De cei nepricepuți, stângaci și păcătoși își bate joc în *strigăturile* (* strigare dela *strix*, — *igem*), spuse în toiu jocului (*jocus*, — *um*), mai cu samă la nunți și ospețe.

Iarna, când nopțile sunt lungi, le *cășunează* (* *casionare* din *casus* ori * *occasionare*) deosebită plăcere poveștile, snoavele, glumele, păcăliturile și ghicitorile spuse în *șezători* (dela *sedere*), unde se adună *cu lucrul* (*lucrum*), la *priveghiuri* (dela *pervig[i]lare*) spre a sbici puțin lacrimile de pe fața celor întristați, dar și acasă la lumina unui tăciune, care licărește abia. Gândirea lor sboară atunci pe alte țărâmurii, în țări depărtate, la *împărați* (*imperator*) de deosebite colorii, *verzi* (*viridis*, -e), *roșii* (*röseus*, -a, -um) și *galbeni* (*galbinus*), la *Feți-frumoși*, cari călare pe cai *fără splină* (*splen*, -*enem*⁴, pleacă în țara *zinelor* (*Diana*) *măiestre* (*magistra*), ca să și-o ieie pe una dintre ele de soție, căci așa le-au spus Ursitoarele (dela *ὀρῖξω*, nu dela *ordire*). Pedecile puse în cale de *Marțolea*, sau *Mama pădurii* le delătură cu ajutorul *Sfintelor Luni*, *Miercuri*, *Vineri* și *Duminică*. Uneori spun lucruri *înfiorătoare* despre *strigi* (*striga*, -*am*) și *strigoii*, despre *Cățelul* (*catellus*, -*um*) *pământului*, despre *Iele* (*illae*) sau *Dânsele* (*de-îpsae*) și despre *draci* (*draco* = gr. *δράκων*), apoi despre babe, cari știu *farmece* (* *pharmacum*), *fac* (*facere*, de aici *fapt* = *factum*) *aruncături* (*averruncare*, ori *eruncare*,⁵ în contra cărora nu este leac decât *descântecetele* (dela * *dis-cantare*) de *înturnat* (din *tornare*) și *desfacerile*.

¹ *Viața românească*, I. p. 243.

² O. c. II. p. 98. — Cf. O. v. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 35, 38 și 292.

³ Cf. «*Doina*» de G. Pascu în *Viața românească*, I. p. 240 și urm., III. pag. 415—422; «*Doina*» lui G. Coșbuc în *F. re de tort*. București, 1905, p. 40 și urm. și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 233.

⁴ După unii mgr. *σπληνα*, *σπλην*; cf. și sl. *splina*.

⁵ Cf. G. Crețu, *Mardarie Cozianul: Lexicon slavo-românesc*, București, 1900, p. 363.

Ca tabloul despre viața sufletească a poporului românesc pe timpul năvălirilor popoarelor barbare să fie mult-puțin complet, am trebuî să mai amintim numai, că deși Românii *știau* (scire) încă de *carte* (charta, -am) și de *scriere* (scribere), deși mai nutriau dorul de-a *învățâ* (* [in]vitiare) și-și păstrară vechiul *cumpăt* (compītus, -um = clas. computus) pentru echilibrul intelectual între împrejurările grele, în cari trăiau, totuș nu știau nici *ceți* (psl. čisti, čitan) nici *socoti* (bulg. socotiti), deși și-au păstrat *numerii* (numērus, -um) afară de o *sută* (psl. sūto, dacă nu-i cumva element dacic)¹, nici n'aveau instrumentele de lipsă la scris, căci *pana* (pīnna, -am) de găscă numai mai târziu au început să o întrebuițeze spre acest scop. Toate acestea trebuiră să le învețe cu vremea dela neamurile străine, cari se revărsară peste noi.

Fondul de cuvinte latine rămas în limba românească de astăzi ne arată așadară lămurit cum se schimbase vieța romană în ostul Europei. Desfăcuți dela o vreme de lumea apusană, rămași izolați în mijlocul popoarelor barbare ne-am perdut organizația socială și cultura mai înaltă și trăiam o vieță simplă de păstori și muncitori ai câmpului. Iată de ce când veniră Slavii, noi ne aflam pe aceeaș treaptă de civilizație cu dânșii, iar dacă ei au trebuit să învețe câte ceva dela noi, apoi și noi am trebuit să ne luăm dela ei multe lucruri, pe cari strămoșii noștri le uitaseră. Cuvinte pentru idei noue s'au împrumutat și deoparte și de alta, dar, dela o vreme, Traco-Iliro-Romanii au covârșit cu numărul, și astfel Slavii, străbătuți de înrăurirea noastră s'au contopit cu noi, așa încât, astăzi, abia după trăsăturile feței, culoarea părului și alcătuirea trupului dacă a-i putea să cauți a deosebî pe Românul de origine slav de acela, al cărui strămoș a fost trac sau roman. Elementul traco-iliric vechiu, elementul romanic suprapus și elementul slav infiltrat pe urmă se amestecară cu desăvârșire. *Eră un singur neam, o singură limbă, o singură fire* având datine și așezăminte, care s'au schimbat foarte puțin în felul de a trăi al țărănimii noastre până astăzi. Din toată vieța Slavilor, ce au fost în părțile acestea, au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră.² Dar aceste cuvinte atât ce privește fondul, cât și forma lor au avut un rol foarte mare în desvoltarea limbii noastre dându-i acesteia o înfățișare deosebită, transformându-o într'o limbă diferită de limbile, ce constituiesc domeniul romanic occidental, căci din secolul al VI-lea încoace, când a început amestecul dintre limba slavă și cea traco-ilirico-latină, aceasta din urmă a fost despărțită de latina occidentală și s'a desvoltat independent; din desvoltarea aceasta a apărut prin secolul al XI-lea respective al XIII-lea *limba românească formată definitiv*, așa cum o aflăm și în monumentele literare din secolul al XVI-lea, deoarece influențele străine ulterioare nu i-au schimbat întru nimic țăsătura internă.³

¹ (f. O. V. Densușianu, *Histoire dela lanque roumaine*, p. 34, 245 și 275.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, pag. 26—27 și 28.

³ Cf. O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, pag. 286—287 și 346.

Dupăce împrumuturile unei limbi nu interesează numai lingvistica, ci și istoria, ne vom oprî la câteva din nenumăratele elemente slave intrate în limba românească, anume numai la acelea — și nici de-aici nu la toate, — cari sunt mai vechi și cari privesc raporturile sociale, în cari au trăit Românii cu Slavii, și cultura.

Protivnicii (psl. protivŭ, protivinikŭ)¹ noștri de odinioară fiind oameni pacinici cu *vremea* (psl. vrĕme) se *împrietinesc* (din *prieten* = psl. priatelj) cu noi, începe un fel de *dragoste* (psl. dragostŭ) între noi și dâșii, îi *iubim* (psl. ljubiti) și nu ne sfiim să ne *înruđim* (dela sl. ruda) cu ei. Ne alegem *neveste* (psl. nevĕsta)² dintre fetele lor, cari nu odată sunt *maștere* sau *maștihe* (sl. mašteha din mati, mamă) cătră fiii dela soția de mai nainte. Între ei ne aflăm *cumătri* (psl. kŭmotrŭ), iar unchilor de aici înainte le mai zicem și *nene* (psl. neni). Tot ei ne dau și cele mai bune *doice* (sl. dojka). *Socacii* (psl. socačĭ) lor ne pregătesc mâncări mai multe și poate și mai bune ca mai de mult, *colaci* (psl. kolačĭ), *scoverze* (psl. skovra da) și *pogace* (psl. pogača) cu *smântână* (sl. *sŭmentana). La pregătirea mâncărilor întrebuițează și *drojzii* (psl. droždije), *ulei* (sl. olĕj) și *oțet* (psl. očitŭ).

Slavii ne împrumută și *haine* (sl. haljina, halina) de-ale lor: *opin-cile* (psl. opĭnŭkŭ), *obiielele* (psl. *obĭjalo) și *cojocul* (psl. kožuk ŭ). Ei ne-au învățat, că la casă e bine să ai *pivniță* (psl. pivnica) și *poliți* (psl. polica), *pod* (psl. podŭ) cu *grinzi* (psl. grenda), *prag* (psl. pragŭ) și *pridor* (psl. pritvorŭ), iar pentru siguranță ferestrele să fie închise cu *zăbrele* (psl. zabralo) și *grădina* (psl. gradina) îngrădită cu *gard* (psl. gradŭ). Ei ne-au spus, că vitele se țin mai bine în *grajd* (psl. graždĭ) la *iesle* (psl. jasli), iar porcii se îngrașă mai bine băgați în *coteț* (psl. kotĭcĭ). Cu un cuvânt ne învață să fim mai buni *gospodari* (psl. gospodari).

Dupăce uitaserăm multe nume de-ale animalelor și plantelor ori nu le știam, căci nu le văzuserăm înainte de a veni aici, ei ni le explică în limba lor, numindu-ne cu vorbe de-ale lor în cea mare parte și locurile, pe unde se țin și cresc.

În timpul, cât au ținut năvălirile barbare, am început să fim mai mult păstori decât țărani sau muncitori ai câmpului. Urmarea a fost că multe din cele trebuincioase la lucrarea cu folos a pământului ni s'au pierdut. Cu Slavii ne înțelegeam bine și ei ne-au ajutat bucușii în lipsă. Ne-au

¹ Pentru etimologiile slave am întrebuițat pe lângă *Histoire dela langue roumaine* de O. Densușianu, care mi-a servit de îndreptar, dicționarele citate ale lui Cihac și Tiktin, apoi *Rumänisches Elementarbuch* a acestuia din urmă, care a apărut în Heidelberg, 1905 și Lazăr Șăineanu: *Dicționar universal al limbii române* ed. II, Craiova 1908.

² D-nul Diculescu (o. c. p. 524—525) propune etimologia latină nebestra, pe care o explică foarte ingenios, dar numai foarte cu greu o putem admite, mai ales dupăce nevĕsta se află pretutindenea în limbile slavice.

dat *toporul* (psl. toporŭ) lângă vechea *săcure* (securis, -im), *dalta* (psl. dlato), poate *ciocanul* (cf. turc. čekan, psl. čekanŭ, bulg. čucan, etc.) apoi *nicovala* (psl. nacovalo), *cleștele* (psl. klěște), *pila* (psl. pila) și *tocila* (točilō) și ne-au învățat să ne facem *plug* (psl. plugŭ) în locul *aratrului*, care se perdeă, *sanie* (psl. sani) iarna în locul carului și *obezi* (psl. obedŭ) la roatele acestuia, *lanțuri* (sl. lancī) din *verigi* (psl. veriga) de fier, *biciu* (psl. bičī), *bătă* (psl. bŭtŭ) și *jordă* (psl. žrŭdī) să putem mână mai bine, *coasă* (psl. kosa) și *greblă* (psl. greblo, cf. slov. srb. greblje). Lor le plăceau apele și de bunăseamă vor fi fost pescari vestiți, căci dela ei ne-au rămas *undița* (psl. aⁿdica), *leasa* (psl. lěsa), *mreja* (psl. mrěža), *năvodul* (psl. nevodŭ), chiar și *corabia* (psl. korabī), alătura de vechiul *sac* (saccus, -um), *rețeaua* (*retělla, -am din retia, rete) făcută din *laț* (*laceus, -um = laqueus), *naie* (navis, -em) și *luntre* (lynter, -trem).

Pământul sau moșia o măsurăm de aici înainte cu *pogonul* (psl. pogonŭ), vinul cu *vadra* (psl. (v)ědro), iar pentru timp mai întrebuițăm și terminii *ceas* (psl. časŭ) *răstimp* (psl. rastaⁿpŭ), *veac* (psl. vĕkŭ), *vreme* (psl. vrěme), *soroc* (psl. sŭrokŭ), *vârstă* (psl. vrŭsta) și la numele zilelor mai adaugem *Sâmbăta* (psl. saⁿbota din lat. sabbatum).

Băieșitul face un pas mai departe și pe lângă metalele și substanțele vechi mai scoatem din pământ și *cositor* (psl. kositorŭ = gr. *κοσίτωρος*), *cremene* (psl. kremeni) pentru amnarul care-l aveam, *var* (psl. varŭ) și *oțal* (psl. ocĕli), din *topirea* (psl. topiti) căruia ne rămâne *smoala* (psl. smola).

Pe lângă o mulțime de credințe deșarte, *basme* (psl. basni) și *povești* (psl. pověsti), cu *duhuri* (psl. duhŭ) rele, *moroi* (psl. mora), *vârcolaci* (psl. vlŭk od lakŭ) și *zmei* (psl. zmij), cari *prilejesc* (psl. priležati) *primejdii* (ps. přěmeždije), *pacoste* (psl. pakosti) și *năpaste* (psl. năpasti) fără *pricină* (psl. pričina) sau *vină* (psl. vina) Feșilor frumoși rămași dela strămoși, Slavii ne-au mai lăsat și o mulțime de cuvinte, cari se rapoartă la cultul creștin și cari s'au suprapus celor de origine latină, cari exprimă noțiunile fundamentale ale religiei creștine, dovadă, că la început în cele bisericești am atârnat de Roma. Numai începând din veacul al IX-lea am fost atrași de biserica slavă fundată de Ciril, Metodi și discipolii lor. Din această epocă ne-au rămas cuvintele: *blagoslovire* (psl. blagosloviti), *colindă* (psl. kolenda = lat. calendae), *Hristos* (psl. Christosŭ = gr. Χριστός), *iad* (psl. adŭ, jadŭ = gr. Ἰδὴ), *icoană* (psl. icona = gr. εἰκών, εἰκόνα), *idol* (psl. idolŭ = gr. εἶδωλον), *Isus* (psl. Isusŭ = gr. Ἰησοῦς), *liturghie* (psl. liturgija = gr. λειτουργία), *maslu* (psl. maslo), *molitvă* (psl. molitva), *praznic* (psl. prazdnikŭ), *raiu* (psl. raj), *troiță* (psl. troica), *utrenie* (psl. utrĭnja), *vecernie* (psl. vecerĭnia), dovadă, că cultul divin se făcea acum și la noi cu mai multă pompă. Unele din aceste cuvinte au venit la noi din grecește, ba chiar și din latinește, dar prin limba slavă. Uneori ni s'a păstrat și numele latinesc ală-

turea de cel slav, așa avem *oltar* (psl. olŭtarŭ) și *altar* (lat. altarium din altare).

Dar nu numai în cele bisericești am învățat dela dânșii, ci și în ale școliei, care totdeauna a fost în strânsă legătură cu biserica. În *școala* (sl. škola, care ca și ung. iskola = lat. schola) lor am învățat să *citim* (psl. čisti, čitanⁿ) scrisoarea, care-și schimbase acum forma și se numia *slovă* (psl. slovo). Aceste începuturi de civilizație, cultură literară, organizare bisericească și politică, cu *voevozi* (psl. vojevoda), *jupani* (psl. županŭ), *cnezi* (psl. knezi) și *boieri* (psl. boljarinŭ) în frunte, se desăvârșește mai târziu, când între veacul al XI-lea și al XV-lea venim în atingere mai de aproape cu Bulgarii, popor de viță uralo-altaică venit în sfertul al treilea al veacului al VII-lea, cari s'au pierdut între Slavi păstrându-și numai numele, și pentru anumit timp o dinastie, din limba și neamul lor. Dela ei străbat adecă în limba noastră o mulțime de cuvinte, cari se rapoartă la biserică, ierarhia ecleziastică, slujbă, sărbători și deosebite obiecte de lipsă la împlinirea cultului divin, precum *cădelniță* (bulg. ori psl. kadilnica), *călugăr* (psl. kalogerŭ, kalugeru = mgr. καλογηρος și καλογερος, dar străbătut în limba românească prin mijlocirea limbii bulgare, cum sunt și altele înșirate mai la vale), *catapeteazmă* (psl. katapetazma = gr. καταπέτασμα), *crâznic* (krŭstŭnikŭ din psl. krŭstŭ), *crâstelniță* (psl. krŭstilnica), *hram* (psl. hramŭ), *mănăstire* (psl. monastiri = gr. μοναστήρι[on]), *odăjdii* (psl. odežda), *patrahir* sau *patrafir* (psl. petrahilŭ = gr. επιτραχήλιον, ngr. πτραχήλι), *popă* (psl. popŭ = lat. popa, cf. vgr. πάπας), *prapor* (psl. praporŭ), *pristol* (psl. prŭstolŭ), *protopop* (psl. protopopŭ = gr. πρωτοπάπας), *Rusalii*, (cuvânt, care poate fi privit de foarte vechiu, dar păstrarea lui *l* înainte de *i* dovedește, că a intrat în limba română numai târziu, deci e mai probabil, că se derivă din psl. rusaliija, decât din lat. rosalia), *schimnic* (psl. skimŭnikŭ din pgr. σχήμμα), *schit* (psl. skitŭ = gr. σκήτις, σκήτη), *sfită* (psl. svita), *stareț* (psl. starici), *strana* (psl. strana), *șircovnic* (psl. crŭkŭvŭnikŭ din pgr. κυριακόν), *vlădică* (psl. vladyka), *smirnă*, *zmirnă* (psl. smirŭna, zmirŭna din pgr. σμύrna, μνῶρα). Tot din timpul acesta ne-au rămas și următoarele numiri de cărți bisericești: *cazanie* (psl. kazanije), *ceaslov* (psl. časoslovŭ) *psaltire* (psl. psalŭtyri = grec. ψαλτηριον, precum și *psalm* = psl. psalŭmŭ din grec. ψαλμός).¹

Organizația politică și-au luat-o Românii pe de-a 'ntregul dela Bulgarii, cu cari împreună alcătuiseră un imperiu, pe lângă unele numiri, cari le aveau dela vechii Slavi. Dela ei ne vine pe lângă numele *crailului* (psl. krali), alături de *vodă* (psl. voda) și *voevod* (psl. vojevoda),

¹ D-nul George G. Murnu în lucrarea sa *Studiu asupra elementului gre: antefanariot în limba română*, București, 1894, consideră de obârșie direct grecească cea mai mare parte din cuvintele amintite, mai ales dacă ele se pot derivă dintr'o rădăcină grecească. Dar cf. O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, p. 361—362.

cari par mai vechi, cele ale tuturor *sfetnicilor* (psl. sŭvĕtĭnikŭ) acestora: *cinovnic* (psl. ĉinovĭnikŭ), *clucer* (psl. kljuĉarĭ), *ispravnic* (psl. isvĭnikŭ), *paharnic* (psl. paharĭnikŭ, peharĭnikŭ), *postelnic* (psl. popravĭnikŭ), *sluĵer* (psl. sluĵarĭ), *vornic* (psl. dvorĭnikŭ) și poate mai târziu *banul* (psl. banŭ = lat. banus), pe care ni l-au putut da însă și Sârbii ori Ungurii. Tot Bulgarii și Sârbii ne-au învățat să aducem și oarecari legi pentru dreptul de proprietate ș. a., cum ne dovedesc cuvintele: *baștină* (srb. baština, bulg. bašta, tată), *pravilă* (psl. pravilo), *uric* (psl. urokŭ ori ung. örök), *zapis* (psl. zapisŭ), ș. a.

11/11 929.

Un popor mai mic și care încă a contribuit întru câtva la formarea definitivă a limbii române este cel albanez, rămășițele vechilor Iliri, cu cari nu ne este iertat să-i confundăm. Din contactul cu Albanezii am învățat să rostim *stâng* în loc de *stânc (stancus, -a, -um), *aprig* în loc de *apric (apricus, -a, -um) și *vitreg* în loc de *vitrec (vitricus -a, -um), să zicem «eu am» în loc de «eu au», să *cruțăm* (alb. kurtsenĭ) pentru *copii* (alb. kopil; v. sl. kopilŭ), să ne facem *vatră* (alb. vatrĕ), unde se vor încălzi la foc *moșii* (alb. moșĕ).¹ Tot dela ei știm, că oile mor de *câlbează* sau *gâlbează* (alb. kelbazĕ, gelbazĕ), că, dacă au *căpușe* (alb. kĕpușĕ), nu dau lapte din destul și astfel nu vom avea din ce să *gătim* (alb. gat, gatuan) *brânză* (alb. «blendzĕ = stomach»)² cu chiagul făcut din *rânză* (alb. rendĕs) de miel *neînțarcat* (*țarc* = alb. đark) și tot ei ne-au spus să băgăm de seamă, să învălim bine cașul, căci altcum face *strepezi* (alb. štrep). Ca locuitori de munte Albanezii aveau mai multe capre decât oi și *țapii* (alb. tsap) lor străbăteau prin *bungete* (alb. bunk, bung), *măguri* (alb. magulĕ),³ *părae* (alb. pĕrrua) și *gropi* (alb. gropĕ) și mâncau *mugurii* (alb. mugulli) *copacilor* (alb. kŕopatš) și *ghimpii* (alb. ghĭmp) spinilor, uneori și *simburi* (alb. đumbul), iar în mijlocul turmei mergea *măgarul* (alb. magar) încărcat cu *straițele* (alb. straitsĕ) pline cu merinde. Acestea și celelalte câteva cuvinte, cari le mai avem dela Albanezi ne arată, că am trăit împreună o vieață de păstori și că ne-am împrumutat și ajutat *bucuroși* — poate cuvânt albanez și acesta — de câteori aveam lipsă de lucruri și numiri nouă. Se vede, că între ei vor fi fost mulți oamenii urîți, cu *buze* (alb. buzĕ), mari și cu *gușă* (alb. gușĕ), căci dela dânșii ne-au rămas și aceste două cuvinte.

Încă înainte de-a avea legături mai strânse cu Bulgarii ne întâlnim cu Ungurii, cari contribuie și ei la primele noastre încercări de a ne schimba

¹ P. Papahagi, îl derivă din m a m m a + suf. oș, dacă cumva nu e lat. mesium, o. c. p. 238—239.

² Const. C. Diculescu, o. c. p. 561—562. Celelalte etimologii albaneze sunt date după Ov. Densușianu, *Histoire dela langue roumaine*, p. 352—353.

³ P. Papahagi crede, că e lat. magulum, o. c. p. 233—235.

traiful¹. Dela Unguri am împrumutat, pe lângă unele numiri de plante și de animale, numele *orașului* (ung. *város*). Prin ei și prin *Poloni* ne-a venit dela *Sași* vechea administrațiune municipală în frunte cu *părcălabi* (germ. *Burggraf*, v. germ. *purkrâvo*, *burggrâvo*; psl. *porkolabŭ*; ung. *porcoláb*, etc.), numiți după moda polonă mai târziu și *hatmani* (pol. *hetman* din germ. *Hauptmann*² *soltuzi* (germ. *Schulthesz*, v. germ. *sculdheisz*o; pol. *szoltys*, *soltys*; ung. *soltész*, etc.) și *pârgari* (germ. *Bürger*, v. germ. *burgâri*, sas. *purger*; ung. *polgár*³ căci *târgul* psl. *trŭgŭ*) în care se făcea de aici înainte *iarmarocul* (germ. *Jahrmarkt*; pol. *jarmar(e)k*, rut. *jarmarok*, etc.)⁴ deși fără oarecare organizație îl aveam de mai nainte. Aceste nume sunt destul să ne arete câți pași am făcut după secolul al X-lea dincolo de hotarele strănte, în cari trăiserăm până atunci.

Astfel se întemeiază la noi vieța orașănească. Alătura cu ea însă se continuă viața de mai nainte a Românului țaran. Pentru cultura noastră e un moment însemnat atunci. «Orășanul» străin trebuia să se impună, cum eră altcum și natural, deși spre paguba noastră, să-și asimileze cu vremea o parte din «țărani» și să stăpânească peste numărul cel mare al populațiunii de baștină, țărani rămași și păstorii, cari înșiși păreau străini față de noii veniți. E starea, care se oglindește în cuvântul *rumân*, care se știe, că în urma pozițiunii privilegiate, pe care și-au luat-o străinii, a ajuns să însemne «rob, serb, vecin, iobag». «Rumâni» erau «țărani» și «păstorii» cei supuși, îngenunchiați d'inaintea «*boierilor*» (psl. *boljarŭ*, *boljarinŭ*) și «*nemeșilor*» (ung. *nemes*) veniți de aiurea.

¹ Cam în acelaș timp, în care au venit Ungurii, au apărut în țările balcanice *Pecenegii*, popor de viță turcească. Aceștia au fost nimiciți de împăratul bizantin în ultimii ani ai veacului al XI-lea și nu ne-au lăsat nici-o urmă de petrecerea lor între noi decât câteva nume de localități, cari ne amintesc acest popor dispărut (*Peceneaga*, *Picineaga*, *Picinegul* în România; *Pecenesca* în Ungaria; *Peceneage*, *Pecenjevci* în Serbia). În locul Pecenegilor a rămas atotputernic în părțile dunărene un popor foarte asemănător cu dânsii din toate punctele de vedere, *Cumanii*. Aceștia s'au ținut până prin veacul al XIII-lea silind poporul românesc să le deie hrană, îmbrăcăminte și prădându-i ținuturile. Dispărând n'au lăsat decât numele județului și râului *Teleorman* (cum. *teli + orman* = *stultus boscus*, adică «pădure nebună», «codru sălbatic») al orașului *Caracal* (cum. *ka ra + ka la*, adică «cetate, întăritură — *ka la* = *castrum* — «neagră») capitala județului Romanița din România, și *scrumul* (cum. *kurum*) ca amintire a pustiirilor săvârșite de ei, dacă cumva nu e albanezul *Ikrump*. v. Ov. *Densușianu*, *Histoire deia langue romaine*, 379—385.

Tătarii, cu cari ne întâlnim câtră jumătatea veacului al XIII-lea, erau Turci din pustiile Aziei. Influența lor concade în ce privește lexicul cu cea turcească, despre care vom vorbi mai târziu.

² Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* p. 726.

³ Cihac, o. c. p. 520 și 391; cf. Ov. *Densușianu*, *Histoire de la langue roumaine*, p. 374 și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. p. 158—198, dar cu deosebire p. 160, 198 și 328.

⁴ Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, p. 749.

Polonii ne-au mai dat *stăruirea* (pol. starować) și *tencueala* (pol. tynkować), iar dela Unguri ne-au venit între altele *hotarul* (ung. határ), *răvașul* (ung. rovás), *vama* (ung. vám), și *birul* (ung. bér) apoi *aldămașul* (ung. áldomás), *chizeșul* (ung. kezes) și *făgădueala* (ung. fogadni). Dela *neamul* (ung. nem) unguesc am luat *pilda* (ung. példa) să chemăm *mășteri* (ung. mester) anume, de câte ori voim să *alcătuim* (ung. alkotni) ceva mai de *samă* (ung. szám), *sălaș* (szállás) sau *lăcaș* (ung. lakás) ori alt *fel* (ung. féle) de lucruri, cari sunt împreunate cu *cheltueală* (ung. költeni). Tot el ne-a dat *chibzueala* (ung. képezni) și *sârgul* (ung. szorog) de lipsă că să *hălăduim* (ung. haladni) pe *văgașe* (ung. vágás) nouă și să ajungem la *belșug* (ung. bősé, bővség) și *găzdușag* (ung. gazdaság din gazda), cari toate denotă bogăția și bunăstarea rezultată din începuturile industriei, economiei și mai ales ale comerțului, cari slăbiseră în vremea din urmă, cu toate că odată trebuiră să fie în floare, cum ne arată afară de cuvintele latinești rămase în limbă cu deosebire cele grecești bizantine străbătute la noi prin veacul al VI-lea și al VII-lea.

Atunci începură Românii să *cuteze* (gr. κοτίζω),¹ deși cu *frică* (gr. φόβη), să deie *arvună* (gr. ἀρῶ ἀρών) și să tragă *folos* (gr. οφέλος) sau să *agonisească* (gr. ἀγωνίζω) mai cu *temeiu* (gr. θεμέλιον) din *camătă* (gr. κάματος) ori vânzând scump ce-au cumpărat *ieftin* (gr. εὐθηνής), mai cu samă dacă eră *proaspăt* (gr. πρόσφατος), să-și câștige anumit *prisos* (gr. περισσός), *lipsindu-se* (din gr. λείπω) chiar pe sine. Din titulatura Bizanțului ni s'a transmis *comisul* (gr. κόμης), *logofătul* (gr. λογοθέτης) și *spătarul* (gr. σπατάριος).

Când elementul predominant slav s'a pierdut cu vremea în cel românesc, pătrunde între Români elementul grec. Cu acesta vine la noi cultura lui. Și Grecii ca și Slavii adecă ne aduc o cultură, cum puteau să ne-o deie mai ales *dascălii* (gr. δάσκαλος) lor. Și că nu eră mică această cultură ne-o dovedește împrejurarea, că dela ei ne-au rămas cele mai multe cuvinte culturale: *catastif* (gr. καταστίχον), *coală* (n. gr. κόλλα din pgr. κόλλα), *condeiu* (mgr. κονδύλι dela pgr. κονδύλιον dimin. lui κόνδυλος), *hârtie* (mgr. χάρτης, χαρτί), *stih* (gr. στίχος), *tîpar* (mgr. τυπάριον), *titlă sau titlu* (gr. τίτλος), apoi *filă* (ngr. φύλλον) și *plic* (ngr. πλίκος), cari sunt mai nouă; *filosof* (gr. φιλόσοφος), *grămătic* (gr. γραμματικό.), *istorie* (ιστορία), *procopșire* (gr. προκόπτω, aor. προκοψ), *zugran* (gr. ζωγράφος), mai târziu *spîțerul* (ngr. σπειζιάρης, σπειζιέρης din it. speciale), *alifia* (ngr. ἀλειφή), ș. a. Influența Grecilor însă se restrânge mai ales asupra terminologiei religioase căci dela ei ne-au venit rangurile înalte din *ierarhia* (ierarh = gr. ἱεράρχης; psl. ierarhŭ) bisericească, *arhierieii* (gr. ἀρχιερεὺς), *arhimandriții* (gr. ἀρχιμανδρίτης; psl. arŭhimandritŭ), *clirosul* sau *clirul* (gr. κληρός), *egumenii* (gr. ἡγούμενος), *episcopii* (gr. ἐπίσκοπος; psl. episcopŭ, episcopŭ), *ex-*

¹ Elementele grecești următoare sunt date după O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, p. 357—360 și o. c. ale lui G. Murnu, Cihac și Tikin.

arhii (gr. Ἐξαρχος; psl. erarŭhŭ), *ieromonahii* (gr. ἱερομόναχος; psl. ieromonahŭ), *mitropoliții* (gr. μητροπολίτης; sl. mitropolitŭ), *patriarhii* (gr. πατριάρχης, sl. patriarhŭ), cu *schiptru* (gr. σκήπτρον, chiar și *sihastrii* (gr. ἡσυχαστής, ἡσυχάστρια) cu *rasa* (gr. ῥόσσοι), ș. a., din cari pe unii ni i-au putut aduce și Slavii. Cu un cuvânt Grecii ne-au lăsat în cea mai mare parte *chivernisirea* (gr. κοβερνώ, αογ. κυβερνησ-) bisericească, *evlavia* (gr. εὐλάβεια) și *mângâierea* (din gr. μάγανον), apoi o mulțime de lucruri, cărți și datini din biserică.¹ Tot ei ne-au *hărăzit* (gr. χαρίζω) însă și o bună parte din *patimi* (gr. πάθημα), *urgia* (gr. ὄργη), *trufia* (gr. τρυφή), iar prin Slavi *pizma* (psl. pizma) din gr. πείσμα), care naște *zizanie* (psl. zizanije din gr. ζιζάνιον) între prieteni și aduce *pedeapsa* (psl. p ed e p s a din gr. παιδεψις) lui D-zeu asupra celui ce o nutrește.

Cu Grecii cultura noastră capătă un caracter oriental și când influența lor vine să se încrucișeze cu cea turcească, caracterul acesta se accentuează și mai mult. Această a doua — dacă luăm în considerare și pe cea exercitată asupra latinei vulgare, — a treia influență grecească, care a început să se manifesteze de prin secolul al XVI-lea și a ajuns punctul culminant de dezvoltare în secolul al XVIII-lea, vremea stăpânirii fanariote, s'a exercitat numai asupra Românilor din principate și mai mult asupra claselor boeresti și asupra clerului înalt și aproape de loc asupra masei celei mari a populațiunii. A vorbi grecește devenise un fel de modă în secolul al XVIII-lea, dar odată cu disparițiunea Fanarioților au dispărut pe încetul și cuvintele grecești introduse de dânșii.

Popoarele, cu cari am venit în atingere până acum, aveau aproape aceleași datini, aceeaș credință, pe care o aveau și noi, de aceea înrăurirea lor se simțeste în toate manifestările vieții religioase, sociale și intelectuale. Când ne întâlnim însă cu Turcii, venim în atingere cu un popor străin nu numai în ce privește religiunea și limba, ci și datinile și aspirațiunile. Limba românească ne va reoglindi acum o influență cu totul deosebită de celea amintite până aici. Această influență a lăsat numai câteva cuvinte cunoscute de toți Românii, ea a fost însă mare în Principate pe timpul dominațiunii turcești, dar s'a redus mult odată cu încetarea aceleia. Prin urmare, ca să ne putem face o idee cât de cât clară despre mărimea ei, nu ne putem opri la cele câteva cuvinte cunoscute de toți Românii, ci trebuie să ne servească de îndreptar tocmai aceea parte a limbii românești, care a suferit înrăurirea cea mai mare.

Locuința țărănească, vechea casă, are de aici înainte afară de *beciu* (poate turc. beç² un *ciardac* (turc. çardak) și un *hambar* (turc. [h]ambar). Casele din orașe sunt clădite de zidari străini și după moda orientală; au

¹ v. și A. D. Xenopol, o. c. pag. 425.

² Etimologiile turcești sunt date după Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*. I. Introducerea, II și III, Vocabularul (1. vorbe populare, 2. vorbe istorice). București. 1909; *Dicționarul univ.* ed. II-a și Dr. H. Tiktin: *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*.

mai multe *odăi* (turc. oda; bulg. srb. [h] odaia) sau *chilii* (psl. kelija; gr. *κελλιον*, ngr. *κελλι*) zidite din *cărămidă* (ngr. *κεραμιδα*) grecească și podite jos cu *dușumea* (turc. d ũ ŝ e m è), iar deasupra cu *tavan* (turc. tavan), apoi *iatacuri* (turc. yatak) și deosebite *acareturi* (turc. 'akaret). Lumina soarelui pătrunde în casă prin *giamuri* (turc. g ĩ a m); noaptea luminează *fitilul* (turc. fitil) din opaiș, care se aprinde cu *chibrituri* (turc. kibrit). Mulțimea lucrurilor casei poartă numele de *calabalâc* (turc. kalabalyk); așa sunt *saltelele* (turc. selté; ngr. *σελτές*), *ciarșafurile* (turc. čaršaf) *cergele* (turc. čerga), cu cari se așterne patul, *mușamaua* (turc. mušamm (b)a) de acoperit masa, la cei mai *chiaburi* (turc. kiabir) *divanul* (turc. divan), *perdelele* (turc. perdè; ngr. *περδές*), ș. a. Mâncările încă încep să ne fie orientale. Celor mai mulți din noi le place *ciorba* (turc. čorba) pregătită în deosebite chipuri, *păstrama* (turc. pastyrma; bulg. szb. pastrama; ngr. *παστουρμάς* (*παστρομάς*), *ghiveciul* (turc. g ũ v e č), apoi *zarzavaturile* (turc. zarzavat), mai ales *pătlăgelele* (turc. patlyg ĩ a n), ș. a. Se mai adauge apoi *cașcavalul* (turc. kaškaval) și *iaurtul* (turc. y o [g] urt) pregătit de *ciobani* (turc. čoban; cf. bulg., srb., alb., etc.) deosebite fructe, ca *bostani* (turc. bostan) fierți, mai rar copti, *dovleci* (turc. devlek), *harbuji* (turc. harbuz) și *caise* (turc. kaisi). Dintre vasele de bucătărie ale Turcilor am luat câteva, a căror lipsă am simțit-o. Numele unora din ele sunt cunoscute aproape la toți Românii; așa este *ciaunul* (turc. čuyen), *covata* (cf. turc. kavata, kuvata, alb. govată (lat. gavata), it. cavata), *cazanul* (turc. cazan), *tipsia* (turc. tepsi) numită și *tavă* (turc. tava), chiar și *farfuriile* (turc. farfuri), ș. a. Unele din acestea sunt făcute din *tinichea* (turc. teneke). E interesant, că *rachiul* (turc. raki) și *cheful* (turc. kef), precum și alți termeni privitori la beție și petrecere, ne-au rămas dela poporul turcesc, căruia religiunea îi oprește beuturile alcoolice. Tot Turcii ne-au dat *tutunul* (turc. tütün) sau *tabacul* (turc. tabbak) și *luleaua* (turc. lülè).

Ni s'a păstrat și o mare parte din bogatele haine turcești, cari împodobiau garderoba boierilor și cocoanelor din trecut. Dupăce adecă fură fala boierilor și a cocoanelor, se abătură pe rând la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, trecând astfel prin toate gradele ierarhiei sociale, până ce se opriră mai statornic în coliba țăranului. Așa ne-a rămas *sumanul* (turc. sukman; rus. sukman ĩ) cu deosebitele sale numiri — *anteriu* (turc. anteri), *dulamă* (turc. dolamă), *ghebă* (cf. turc. ke b è), *ipângea* (turc. yapung ĩ a), *zăbun* (turc. zebun), etc. — *cioarecii* (turc. čaryk), *șalul* (turc. šal), apoi *șalvarii* (turc. šalvar) țăranilor și *fotele* (turc. fotă) și *fustele* (din turc. festan prin ngr. *φουστάνι*) țărancelor din Țara românească, *năframa* sau *marama* (turc. mah, ram a) numită în unele părți și *basma* (turc. basma), *boccea* (turc. bogča) *testemel* (turc. testemel), *tulpan* (turc. tulbent prin ngr. *τουλπάνι*), ș. a. Turcești sunt și *ciorapii* (turc. čorab) și *papucii* (turc. papuč) — în Moldova mai aflăm numirea de *iminei* (turc. yemeni), iar în Muntenia pe cea de *fileri* (turc.

filer) — surtucarilor. Luxul oriental se mai oglindește și în număroasele numiri de stofe și materii aduse de Turci, căci până la întâlnirea cu ei Românii nu știau de *abâ* (turc. aba), *atlas* (turc. atlas), *catifea* (turc. kadifè), ș. a.

Despotismul oriental a rămas stereotipat în număroasele dări, cu cari au fost împovărate Principatele românești în diferite rânduri și dintre cari unele au rămas până astăzi neșterse din mintea țaranului, ca *haraciul* (turc. harač), *bairamlâcul* (turc. bairamlyk), *beilicul* (turc. beylik), *zahereaua* (turc. zahirè; ngr. ζαχεςέ, cf. și bulg., srb.) *cheresteaua* (turc. kereste) și celelalte. Înșirarea lor este o istorie în miniatură a *talazurilor* (turc. talaz din gr. θάλασσα) de suferințe și *belele* (turc. bela) din trecutul poporului românesc din acele părți.

Pe lângă mai multe meșteșuguri, meșteșugari, ale căror nume se sfârșesc de obicei în — *giu*, și *calfe* (turc. kalfa), Turcii ne-au mai lăsat și termeni privitori la negoț. Cei din Țara românească nu pot să vândă și să cumpere, dacă n'au *parale* (turc. para); apoi — ca să amintim numai terminii cei mai cunoscuți — marfa o măsurăm cu toții cu *cântarul* (turc. kantar; cf. ngr. καντάρι, apoi bulg., srb. kantar), iar mai de mult o măsurăm și cu *ocaua* (turc. oka; cf. ngr. όκά, apoi bulg., srb., pol., alb. oka).

Terminii de obârșie turcească aparținători sferei militare și juridice ne-au dispărut în cea mai mare parte. Sunt însă câțiva, cari au rămas aproape la toți Românii, cum e *alaiul* (turc. alay) caracteristic pompei și paradei orientale, *leafa* (turc. 'ölefe), *tainul* (turc. ta'yin), mai multe nume de ostași, ranguri militare turcești și arme, dintre cari *paloșul* (turc. palioš, curd. paloš; cf. srb. paloš, ung. pallos) și *buzduganul* (turc. buzdugan) e cunoscut tuturor, probabil mulțămită poveștilor atât de plăcute popoarelor răsăritene, cari ne duc pe aripile fantaziei chiar și pe alte *tărâmurii* (turc. tarym).

Afară de deosebitele *soiuri* (turc. soy) de *buclucuri* (turc. bokluk) ei ne-au lăsat și *călăuzul* (turc. kalauz), care poate să ne scoată din ele, ca și *fănarul* (turc. fanar, fenaar; ngr. φανάρι), care ne îndreaptă prin întunerecul nopții, *ciomagul* (turc. čomak), soțul de drum, și *gârbaciul* (turc. kirbač), ca să dăm *zor* (turc. zor) cailor.

Și ca icoana, ce ne-am putea-o face despre legăturile poporului român cu Turcii, să fie cât decât completă, amintim, că cuvintele: *temenea* (turc. temenna); *dandana* (turc. tantana), *haz* (turc. hazz), *haram* (turc. haram), *palavră* (turc. palavra), *suliman* (turc. sülumen), *chindie* (turc. ikindi), *tărăboiu* (din turc. tarab; cf. bulg., srb. taraba), *toiu* (turc. toy), *marafet* (turc. ma'rifet), *moft* (turc. müft), *cusur* (turc. kusur), *berechet* (turc. bereket), *habar* (turc. habar), *hac* (turc. hac), *hatâr* (turc. hatyr), *dambila* (turc. damla), *chel* (turc. kel), *chior* (turc. kior) *pettic* (turc. peltek, cf. bulg. peltek, ngr. πελτέκης), *murdar* (turc. murdar) *avan* (turc. havan), *dușman* (turc. dušman = gr. δυσμένης), *hain* (turc

hayin), *şiret* (turc. şirret), *fudul* (turc. fudul), *derbedeu* (turc. derbeder), *barem* (turc. barim, cf. şi bulg., srb. barem şi barim), *bre!* (turc. bre), *giaba* (turc. gıabba, cf. bulg., srb. gıaba, ngr. γιάβα), *haide!* (turc. hâyde), *tiptil* (turc. tebtıl), ş. a., cari trăesc şi vor mai *dăinuî* (turc. dayannak) în cea mai mare parte în limba românească, sunt de obârşie turceşti.

Ar rămâneă să ne oprim puţin şi asupra influenţei *ruseşti*, *franceze* şi *germane*. Dupăce însă aceste influenţe au apărut mai intensiv abia în secolul al XIX-lea încă n'au prins rădăcini destul de adânci, nu s'au fixat, ca să le putem considera din punct de vedere istoric.

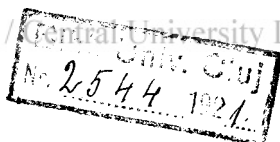
Astfel ne-am fi apropiat de sfârşitul studiului nostru, care are cât se poate de puţine pretenţii. Nu e decât o scurtă *istorie* mai ales *socială* şi *culturală*, a poporului românesc sprijinită numai pe dovezi scoase din *limbă*, un fel resumat al istoriei poporului românesc în istoria limbii lui spus pe baza izvoarelor celor mai bune într'o formă, care să nu obosească nici pe cetitorii mai puţin iniţiaţi în studiul limbii româneşti. Tocmai de aceea, departe de a fi complet şi de a da lămuriri la singuraticile amănunte, se mărgineşte numai la lucrurile cele mai de frunte şi la rezultatele cele mai nouă şi mai sigure ale lingvisticei şi istoriei culese destul de anevoios de ici şi colo, căci nu avem nici acum şi poate ne va lipsi încă mult timp izvorul cel mai însemnat la prelucrarea temelor de natura acesteia, un dicţionar etimologic românesc complet şi pregătit pe baza celor mai nouă studii lingvistice, de mult şi — putem zice — de mulţi promisul «*Etymologicum Magnum*», multămită relei înţelegeri şi vivacităţilor, cari «par a fi o specialitate a filologilor» noştri¹ şi cari nu s'au restrâns numai între marginile revistelor noastre, ci au străbătut şi în cele străine, de pildă în anul 1907 (XXXI) al revistei *Zeitschrift für romanische Philologie*, deşi — ca să zicem cu poetul *Vlăhuţă* (*File rup'e*, Bucureşti, 1909, p. 118) — «ce frumos şi moralizător spectacol ar fi pentru noi», scumpii noştri filologi, «să vă vedem uniţi, lucrând c'o întrecere de camarazi, nu de vrăjmaşi, la deşteptarea neamului nostru; ni s'ar părea că sunteţi mai mari; şi v'am admira mai mult; energia voastră ni-i scumpă, şi noi suferim când cheltuiţi din ea pe înveninări şi pasiuni de rând», căci «sunteţi așa de puţini, acei cari v'aţi deosebit din gloata noastră» şi «suntem noi în stare să admirăm cât de mulţi alesi, numai să fie». N'am avut nici scopul să arătăm bogăţia cuvintelor româneşti de obârşie latină faţă de cele străine, valoarea de circulaţiune şi puterea de vieaţă a acelora faţă de acestea, şi apoi să conchidem la fi-

¹ T. Maiorescu, *Critice*, ed. «Minerva», 1908, vol. III, p. 38—40. — Din Dicţionarul limbii române *intocmit şi publicat după indemnul şi cu cheltuiiala Maiestăţii Sale Regelui Carol I*, redactat de Sextil Puşcariu în colaborare cu Rădulescu-Pogoneanu, Găluşcă şi Lăcea abia au apărut 3 fascicule din volumul I (1907—1909), așa că deşi l-am avut la mână, nu l-am putut întrebuiţa, mai ales dupăce mi trebuiau numai etimologiile cuvintelor celor mai cunoscute.

zionomia limbii românești. S'a făcut acest lucru în deosebite chipuri de cătră oamenii cei mai competenți ai neamului nostru.¹ Dacă și în studiul nostru sunt așezate elementele streine oareșcum în față cu cele latinești, este fiindcă din asămănarea lor voiam să tragem anumite concluziuni privitoare la trecutul cultural și social al poporului românesc. Împrumuturile între limbile învecinate sunt o necesitate etnică, iar istoricul progresului popoarelor poate scoate din așezarea lor peste elementele de baștină rezultate foarte însemnate. Cu vorba străină adevărată se împrumută de obicei și noțiunea corespunzătoare, prin urmare cernerea și clasificarea elementelor străine dintr'o limbă ne pot da lămuriri prețioase privitoare la momentele culturale introduse din afară la poporul, care o vorbește². «Viel Fremdwörter, viel Kulturverkehr; viel entlehnt, viel gelernt; eine reiche Geschichte, eine an mannigfachem Gute reiche Sprache».³

Năsăud, în Februarie 1909.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹ Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1886—1893 (3 volume, A. — *Bărbat*), I. p. XLVI—LVIII; *Viața nouă*, III, p. 115—116.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, I. p. XXXVII.

³ Hehn, *Italien*, p. 211, v. la Șăineanu, *ibid.*